

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK

f ü z e t e k

„Emlékek nélkül, népeknek híre csak árnyék...”
(Vörösmarty Mihály)

az Erdélyi Örmény Gyökerek
Kulturális Egyesület
havonta megjelenő kiadványa
XIII. évfolyam 149–150. szám
2009. július–augusztus

A Fővárosi Örmény Klub minden hónap 3. csütörtökén 17 órakor
– hívtottan és hívatlanul – mindenkit szeretettel vár
a Budapest V., Semmelweis utca 1–3. I. emeleti Bartók terembe

Saragán-gondolatok

„Ki olyan, mint az Úr, a mi Istenünk? Keresztre feszítették érettünk, eltemették és feltámadt, hűséges lett a világhoz és felemelkedett dicsőséggel. Jöjjetek népek, az angyalokkal áldást énekeljünk Neki, mondván: Szent, szent, szent vagy Urunk, Istenünk.”

Több ünnep liturgiájában is előfordul ez a saragán. Az úgynevezett kerubénekek közé tartozik. Az elnevezés onnan ered, hogy az Isten trónja körül álló angyalok énekének az említése szerepel ezek szövegében. Az angyali ének bevezetője: Szent, Szent, szent... Itt is így van! A bevezető kérdés egy zoltárszóra utal. Ám a következőkben látjuk, hogy Krisztusról van szó, ha név szerint nem is említi. A reá vonatkoztatottakból emeljük ki: „hűséges lett a világhoz”. Nekünk is hűségesnek kell lennünk, hogy megújuljon a világ.

Dr. Sasvári László

Lapunk az interneten: a www.magyarormeny.hu honlapon is olvasható.
Elektronikus levélcímünk (e-mail): magyar.ormeny@t-online.hu

Szabó László: ARMENIA II. Képek a történelmi Örményország területéről c. kiállítást június 4-én nyitotta meg a Bp. Főv. II. kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat a Marcibányi Téri Művelődési Központban. A dr. Issekutz Sarolta elnök vezette műsorban Flórián Antal színművész középkori verset, majd prózát adott elő az örmény földről. Puskás Eszter énekművész és örmény népzene együttese (Juhász Endre duduk és zurna, Gyulai Csaba örmény dob) csodálatos örmény egyházi és népzeneket játszott. Eszter gyönyörűséges hangja megdobogtatta valamennyiünk szívét, különösen egyházi énekével, melynek csodálatos keretet adtak Szabó László tiszta, szinte már mennyeiien szép örmény templomai, kolostorai, várai, tájképei, örmény arcai. A késő délutáni napsütés még varázslatosabbá tette az egyébként is művészién megfogott, hihetetlen helyeken fotózott örmény emlékeket. Az erdélyi örmény ételkülönlegességek pedig még teljesebbé tették az élvezeteket, az együttlétet. I.S.

Szabó László

ARMENIA II.,

Képek a történelmi Örményország területéről

dr. Issekutz Sarolta megnyitja a kiállítást, háttérben Szabó László fotóművész.

Tisztelt Látogató!

Ez a kiállítás a korábbi örmény témájú kiállítások folytatása.

A képek válogatása közben először arra gondoltam, hogy az összes fontos helyszínről bemutatok fotókat, de rá kellett jönnöm, hogy ez hely hiányában lehetetlen.

Így most csak a legújabb képanyag látható és a korábban bemutatottak kimaradtak. Sajnos ez alkalommal nem láthatnak ké-

peket Ániból az ősi örmény fővárosból, Akhtamból, Urfából, Dijarbakirból, az Örmény Köztársaság és Karabah számos helyszínéről.

A fotók négy területet érintenek:

1. Kilikia, az utolsó örmény királyság várai, erődítményei.
2. A történelmi Nyugat-Örményország, a jelenlegi Kelet-Törökország. Elsősorban templomok és néhány tájkép.
3. Grúzia örmények lakta tartományából Dzsavakhból templomok, tájak, emberek. Valamint Tbiliszi örmény templomai.
4. Az Örmény Köztársaságban készült legújabb fotók.

Kilikiaiban a XI. században jött létre az Örmény Királyság, miután a szeldzsuk törökök megszállták Örményországot. Több százezer örmény menekült a Taurusz-hegység és a Földközi-tenger közti, viszonylag védett területre, Kilikiába. Az 1375-ig fennálló államnak számos külső támadást kellett elszenvednie, ezért várakat építettek vagy a bizánciak által elhagyott erődítményeket fejlesztették tovább. Ezek-

Puskás Eszter énekművész

ről a várakról látható most egy összeállítás. Nyugat-Örményország a történelmi Örményországnak több mint a felét teszi ki. Örmény lakosság itt ma már nincsen, mivel ez volt az Örmény Genocídium fő területe. Az északi rész törökök, a középső és déli rész többnyire kurdok által lakott. Két utazást tettem ezen a vidéken, és a második útra, melynek fotóit most bemutatatom, azért került sor, mert időközben jó néhány örmény kolostor, templom helyét be tudtam azonosítani. Legtöbbje még részletes útikönyvekben sincs benne, ezért igazán fontosnak tartom, hogy sikerült lefényképeznem ezeket a pusztuló örmény emlékeket.

Grúzia Meszhétia-Dzsavahétia tartományának jelentős része a történelmi Örményország Gugark tartományához tartozott. Ma is jelentős számú örmény él itt,

főleg Dzsavahétia (örményül Dzsavakh) területén, ahol a lakosság döntő többsége örmény. Dzsavakh kezdetben Örményországhoz, később Grúziához tartozott, de hódoltatták törökök és perzsák is. A kiállított fotók Dzsavakhban és a meszhétiai Ahalcihében készültek.

Van még egy jelentős örmény központ Grúziában, mégpedig a főváros, Tbiliszi. A közkorban megszűnt az önálló örmény állam, az addigi jelentős kulturális, gazdasági központok elpusztultak vagy visszafejlődtek, ezért sok örmény telepedett le az Örményországhoz közeli, viszonylag biztonságos Tbilisziiben. Voltak időszakok, amikor a lakosságnak csaknem a fele örmény volt. Az 1,2 milliós grúz fővárosban ma is 3–400 000 (nincsenek megbízható adatok) örmény él. A kiállításon láthatnak néhányat Tbiliszi örmény templomai közül.

A grúziai utazást természetesen összekapcsoltam egy örményországi látogatással, így módomban állt felkeresni korábban nem látott helyszíneket. Nemcsak templomokat, kolostorokat, de néhány tájképet, portrét is megtekinthetnek.

A Marcibányi Téri Művelődési Központ M Galériájában Szabó László fotókiállítás megnyitójának közönsége

Örmény kultúra hete 2009

Sajtótájékoztató

dr. Issekutz Sarolta, az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület és Fővárosi Örmény Önkormányzat elnöke ismertette, hogy idén anyagi okokból a megszokott áprilisi időpont helyett június 17-én kezdődik a III. Örmény Kultúra Hete. Reménykedtek ugyanis, hogy idén lesz időben anyagi támogatása a rendezvény-sorozatnak, de csalódtak, mert sem a fővárosi, sem a II. ker.-i önkormányzati támogatás nem érkezett meg. Így kölcsönből rendezték meg az Örmény Kultúra Hetét.

A III. Örmény Kultúra Hete nyitónapja végül is azért június 17-e, mert ez a nap 2001 óta a Világ Örményeinek Napja. (Az ENSZ és az UNESCO 2001-ben, az 1700 éves kereszténység évfordulója alkalmából nevezte ki). A zárónap június 23-a. Fővédnök: *Németh Szilárd* elnök, a Fővárosi Közgyűlés Esélyegyenlőségi,

dr. Issekutz Sarolta

Foglalkoztatáspolitikai és Kisebbségi Bizottság elnöke. Az elnökasszony ezúttal is megköszönte, hogy *Németh Szilárd* elvállalta a fővédnökséget.

Rendezők: EÖGYKE, FÖÖ, Budavári Örmény Kisebbségi Önkormányzat, II. ker. ÖKÖ, Budapesti Örmény Katolikus Lelkészség, XII. ker. ÖKÖ.

Fő támogatók: a Ferencvárosi ÖKÖ, EÖGYKE, FÖÖ, további támogatók a II. ker. ÖKÖ, XII. és XV. ker. ÖKÖ.

dr. Issekutz Sarolta elnök ismertette a III. Örmény Kultúra Hete programjait is. Irodalom és zene szövi át az egész hetet, hat film (dokumentum- és játékfilm), három kiállítás, két klub előadás, két könyv bemutató is lesz, valamint egy digitalizált szótár és egy XIX. századi nyelvtankönyv bemutatására is sor kerül. Megnyílik az Örmény katolikus közgyűjtemény Világosító Szent Gergely búcsú és szentmise

A III. Örmény Kultúra Hete megnyitása, egyúttal Szabó László fotókiállításának zárónapja

Örmény kultúra hete 2009

napján az örmény katolikus templomban, lesz örmény előadóművészek gálaestje, örmény népzene együttesek bemutatkozása, örmény gasztronómia – záró vacsora, végül könyvvásár zárja a kulturális seregszemlét. A gazdag programok közül a filmekből adtak ízelítőt, Flórián Antal színművész pedig örmény prózát és verset adott elő. A sajtótájékoztató után zárult Szabó László: Armenia II. Képek a történelmi Örményország területéről c. fotókiállítás, amely ezúttal is nagy sikert aratott.

A megnyitón a közel száz megjelent vendéget a rendezők finom örmény süteményekkel kínálták meg.

Digitalizált könyvek bemutatója:

Örmény–Magyar ABC könyvetske, Készített Erdélyben Szamosújvárt, és ugyan azon Város költségével ki nyomtatattott, az Örmény tanuló ifiak számára. 1834.

Tartalma (eredeti írásmóddal): Apró folyó, vagy kézi írás; apró nyomtatás betűk;

Nagy féle nyomtatás betűk; Magán hangzó betűk; Egy Syllababól álló betűk; Egy tagú szavak; Kéttagú szavak; Háromtagú szavak; Négytagú szavak; Rövid oktatások; Magyarázata az örmény betűknek; Olvasni való rövid mesék; végül a betűk számértékei szerepelnek.

Gyakorlati Örmény Nyelvtan egy új tan módszer alapján, mely szerint örmény nyelven olvasni, írni és beszélni a leg-rövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni.

Írta: P. Verthanesz Jakutgján mechitarista és Vasady Gyula tanár, Kiadva: Velence 1876, nyomtatott a Mechitarista társulat betűivel.

Flórián Antal
színművész

Fővárosi Örmény Klub

2009. július 16. (csütörtök), 17 óra

Magyarok Háza, Budapest V., Semmelweis u. 1–3., I. emeleti Bartók terem

Műsor:

Az örmény és erdélyi örmény népzene

Előadó: *Dr. Szuper Géza* (gitár)

Vikol Kálmán (klarinét) és *Baráth Emőke* (ének)

Rendezi:

Bp. Főv. XVI. kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat

Támogató: *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület és a Fővárosi Örmény Önkormányzat*

Örmény kultúra hete 2009

Béres L. Attila

Megemlékeztünk a tudományos élet örmény nagyjairól

Bálintné Kovács Júlia, a háttérben
dr. Issekutz Sarolta

A Fővárosi Örmény Klub június havi klubdelutánja jól illett a III. Örmény Kultúra Hete programjába. dr. Issekutz Sarolta, a klubest háziasszonya köszöntő szavai után Bálintné Kovács Júlia tartott előadást az örmény származású Torma Károly régész, akadémikus, Aquincum romjainak feltárója, az aquincumi múzeum megalapítója életéről, munkásságáról. A füzetek kolozsvári munkatársa számos általa felkutatott új életrajzi adattal, információval, érdekességgel szolgált

vetített képes előadásán, amelynek szerkesztett változatát a füzetekben közöljük. Torma Károlynak, a Román Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjának 2002-ben állított szobrot az Astra Kulturális Egyesület.

A klubműsor második részében Szakácsné Friedrich Klára emlékezett a száztíz éve született Torma Zsófiára, a világ első régésznoőjére. Az előadás közben Szabó Klára festményéről tekintett ránk a tudományos élet másik örmény nagysága, akiről néhány évvel ezelőtt a füzetek is megemlékezett. Torma József erdélyi földbirtokos és az erdélyi örmény nemesi családból származó Dániel Jozefa leányának méltatlanul elfeledett életéről, munkásságáról Szakácsné egy kis tabló-kiállítást is készített, amelyet az Erdélyi Örmény

Jobboldalt Szakács Gábor és Szakácsné Friedrich Klára, középen Bálintné Kovács Júlia a díjjal és dr. Issekutz Sarolta

A klubdelután közönsége a Magyarok Háza Bartók termében

Gyökerek Kulturális Egyesületnek ajándékozott. Előadását szintén közreadjuk.

Szakács Gábor és felesége az általuk alapított Szkíta-Hun-Pártus-Avar-Magyar Nemzeti Örökség Díjat 2008-ban Torma Zsófiának ítélte. Szakácsné megragadta az alkalmat és felkérte Bálintné Kovács Júliát, hogy a Torma Zsófia oldalági le-

beszél, olyan hangot fogsz hallani. Ha minden vízbe beleköpködsz, honnan fogsz inni.”

dr. Issekutz Sarolta *Erdélyi örmény konyha, fűszerezve* című könyvével köszönte meg Szakácsné Friedrich Klárának az előadást, amelyben egyébként az erdélyi örmény nyelvjárásban írott közmondások is olvashatók!

származottjának Dr. Torma Miklós özvegyének, Dr. Rácz Katalinnak juttassa el a díjat Marosvásárhelyen. Szakácsné végül néhány örmény közmondással is kedveskedett a hallgatóságának: „Amilyen hangon

Fővárosi Örmény Klub

2009. augusztus 20., Szent István ünnepén, 17 óra

Magyarok Háza, Budapest V., Semmelweis u. 1–3., I. emeleti Bartók terem

Műsor:

Filmbemutatók

Husher/Emlékek (41') – dokumentumfilm

az örmény népirtásról (magyar felirat)

Tözsövzsik (20') – kisjátékfilm (magyar felirat)

Rendező: Ferencvárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat

Támogató: Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület és a Fővárosi Örmény Önkormányzat

Örmény kultúra hete 2009

Bálintné Kovács Júlia

Torma Károly régész, akadémikus

Úgy érzem, rövid dolgozatomban nemcsak *Torma Károly*ról, e nagyszerű emberről és tudósról kell beszélnem, hanem családjának az erdélyi örményekkel való kapcsolatáról is, hiszen nem kis büszkeséggel tölthet és tölt is el bennünket az a tény, hogy a tudós testvérpár Édesanyja, *Dániel Mária-Jozefa* szamosújvári (erzsébetvárosi) *Dániel János* unokája és *Dániel István* valamint *Fráter Krisztina* lányaként örménymagyar volt.

Károlyról még nem tudom, de *Torma Zsófia* számon tartotta és ápolta örmény gyökereit, kapcsolatot tartott *Szongott Kristóffal*, és hozzá írott levelében közölte az örmény nép eredetével kapcsolatos elméletét. Ebből a levélből közölt részleteket *Szongott* az „*Armenia*” 1889-es évfolyamában „*Az örmény nép európai származása*” címen, és a közleményt ezekkel a szavakkal vezeti be: „*Nagyérdeklő adatokat kaptunk a hazai és külföldi tudományos irodalomban egyaránt fényes névvel bíró régészüink: Torma Zsófia úrnő szívességéből, az örmény faj eredetét és őskori történetét illetőleg.*”

Itt most ebből a közleményből csak egyetlen mondatot idézek: „*A thrák kultúrát felmutató, kizárólag dák leleteket magában foglaló gyűjteményem tehát közelebb érdeklí az örményeket, mint hazánk oláhait, a kik thrák, dák, géta, szláv s rómaiak egyvelegéből a Balkán-félszigeten keletkeztek – s ide Erdélybe, mint pásztor nép 1200-ban települtek*

blac, wlak (oláh) néven (albánul pásztor), a mely nevet jogosabban viselték a felvett „román” elnevezésüknél.”

Az örmény összetartozást, és a feltétlen jóindulatot vélem felfedezni *Roska Márton* a Füzetekben nemrég bemutatott kolozsvári régész törekvésében és munkájában is, miszerint ahogy tehetette (már 1941-ben!) közreadta a szintén örménymagyar, de sajnos életében nem kellően értékelte *Torma Zsófia* munkáját, aminek korszakalkotó értékéről teljes mértékben meg volt győződve.

A könyv előszavában így ír: „*A Torma Zsófia-féle őskori gyűjtemény közlése s ezáltal a tudományos világ részére való hozzáférhetővé tétele olyan kötelesség, amely elől már nem lehet kitérni. A közlésre kiválasztott anyag sok tekintetben*

hozzá fog járulni a szorosabb értelemben vett Közép-Európa neolitikumának tisztánlátásához, egyben új problémákat fog felvetni, amelyek megoldása a jövő kutatások feladata. Ezekhez a feladatokhoz talál bőséges anyagot minden szakember, akinek eddig csak szórványos adatok állottak rendelkezésére ebből a páratlanul gazdag és színes gyűjteményből.

Én csak kötelességemet teljesítettem azon a poszton, ahova sorsom közmunkára elhívott, s ahova a tudományos becsület a világváltozás után is elszakíthatatlanul odakötött. Ha valaki, úgy magam érzem a legjobban, hogy a *Torma-gyűjtemény* érdekében intenzívsabb hitelesítő ásatásokat kellett volna foganatosítani. (...) Ezek elvégzése azonban felülmúlta munkálkodási lehetőségeimet. (...) A magam korában a legszomorúbb tény is gátlólag hatott terveim megvalósításában: a munkatársak hiánya.

Kérem, vegyék szaktársaim ezt a monográfiát annak, aminek szántam: egy súlyos tudományos kötelesség lerovásának, amelynek révén a *Torma-gyűjtemény* gazdag anyagát részükre hozzáférhetővé teszem.” Végül *Roska Márton* köszönetet mond *Dr. László Gyula* barátjának, hogy nagy tudományos gyakorlatával a szerkesztés, *Dr. Novák József* munkatársának pedig, hogy a korrektúra nehéz munkájában segítő társául szegődtek.

A Torma családról általában

A csicsókeresztúri *Torma* családnak már századok óta meghatározó szerepe volt a valamikori belső Szolnok-Dobokai vármegyében, ahol a 16. század óta voltak birtokaik, így állandó lakhelyükön,

A Torma család címere

Csicsókeresztúron is. A Kolozsvári Állami Levéltárban a 729-es szám alatt, a családi gyűjtemények „Fond familial” részlegén található a *Torma* család levéltári anyaga 1529-től 1928-ig. Ez az anyag 6,24 folyómétert tesz ki.

Idézek a nemrég – 2008-ban 92 évesen – elhunyt történész, akadémikus, egyetemi tanár *Jakó Zsigmond* egy 1998-ban

kelt magánleveléből: „*Torma Miklósék levéltárát én hoztam be Entz Géza társaságában Csicsókeresztúrról Kolozsvárra. Jól ismertem anyját és apját, de hát ő akkor, amikor náluk vendégeskedtem, még kicsi fiú volt. Utolsó hírem, illetve kapcsolatomban Tormáékkal az volt, amikor megpróbáltam, sajnos, az akkor adott körülmények között sikertelenül, hogy Miklóst felvegyék a Bolyai Egyetem történelemtudományi karára. Ma is jól emlékszem miként seperték félre az érveimet, mely szerint egy olyan család leszármazottját, amely, mely a régészprofesszor *Torma Károlyt* és *Torma Zsófiát* adta a magyar történettudománynak, nem felvenni a *Karra*, kész öngyilkosság”...Annak a csicsókeresztúri nemesi előnevet viselő földbirtokos *Torma* családnak a sarjáról van szó, akit családja 1949-es kitelepítése és vagyona teljes elkobzásának híre gimnazistaként ért Désen.*

Most a Szamosújvár melletti Ördöngösfüzesen élő 80 éves *Lapohos András* nyugalmazott tanár visszaemlékezéséből idézek, amelyet kérésre írt le.

„1948. december 9-ét írt a kalendárium, amikor a felőri I–VII osztályos magyar tannyelvű iskolához kineveztek. (...) Mikor a kollegák a csicsókeresztúri *Torma* családról beszéltek a tisztelet és hála jelmezte véleményüket. Minden hónapban

egyszer vacsorára hívták meg a felőri I–VII osztályos iskola tanerőit és a református lelképásztort, ahol elbeszélgettek az iskolában végzett oktató-nevelő munkáról és a politikai eseményekről – mondták. 1948 decemberében már én is részt vettem a Torma család udvarházában a vacsorán. (...)

1949. március 9-én szintén meg voltunk hívva vacsorára. Keveset időztünk, a hangulat is valahogy más volt, nehezen indult a beszélgetés, utólag azt kell mondanom, mintha lett volna valami rossz előérzetünk, és valóban, azon az éjszakán kedves vendéglátóinkat, a Torma családot „kiemelték” és kényszerlakhelyre vitték”.

A család örményekkel való kapcsolatai már akár 1603-ban is elkezdődhettek, amikor Torma Kristóf a családfája szerint török követ volt, (később Bethlen Gábor asztalnoka) de ennek a családnak is több tagja szenvedett a tatárok rabságában,

ahol szintén alkalmuk lehetett az örményekkel való találkozásra... De ne feltételezzünk, hanem alapozunk a tényekre. Minket most elsősorban Torma Károly szülőfalujának lakói érdekelnek, éspedig Várkudue, amely település 1910-ig Kudu néven szerepel, románul Coldau Erdélyben, Beszterce-Naszód megyében van (és nem Biharban, ahogy több helyen is olvasható), Bethlentől 2 km-re nyugatra a Nagy-Szamos partján, ahol szomszédfaluja Csicsókeresztúr.

1553-ban Csicsóvár tartozéka volt.

1590-ben itt a szamosújvári várnak egy gyalogos puskása volt. Ekkor már Kudu Szamosújvárhoz tartozott.

Az itt élő Rác, a Torma és a Dániel családok között már a XVIII. század elejétől kezdve gyakori a házasság, és ez napjainkig is tartott. (A korábban említett Torma Miklósnak, aki 2005 decemberében hunyt el, a felesége dr. Rác Katalin,

aki ma is él, Marosvásárhelyen). Ugyanakkor a Szamosújvárhoz való tartozás és közelség okán az örménységgel való kapcsolatot is erős volt, és állandó. Példa erre Rác Péter (1707–1756), akinek felesége csicsókeresztúri Torma Ilona. Leszármazottjuk II. Rác Antal Kuduban lakott, ő alapította meg a család kudui ágát. Első feleségétől, erzsébetvárosi Dániel Jozefától 7 gyermeke született, az első 1789-ben. Galgói Rác Laura nevű unokájuk (sz.1866) békés-gyulai Placsintár Ödönhez ment feleségül. Második feleségétől Torma Klárától szintén 7 gyermeke született, közülük az egyik, galgói Rác Péter szamosújvári várparancsnok lett... És a példákat sorolhatnánk...

Itt, ebben a faluban született „hőstünk”, az anyai, tehát a Dániel birtokon 1829. október 13-án (és nem december 10-én, ahogy sok helyen szerepel). Csicsókeresztúri Torma Károly Torma József-nek, a megye egyik legkiválóbb birtokosának egyetlen fia, aki Aloiza (Lujza) és Júlia nevű nővérei után érkezett a családba, de nem születése helyén Kuduban, hanem az atyai birtokon, Csicsókeresztúron a római katolikus plébánián keresztelték meg. Gyermekkorának legelénkebb emlékei közé tartozott, hogy a nála három évvel kisebb húgával, Zsófiával egy napon egész

házukat tele rakták kövekkel, téglákkal, cserepekkel: „a közeli alsó-ilosvai római tábor egyes maradványaival, melyeket édesapja saját költségén ásatott ki”. Mint nagyon fiatal emberként eljegyezték magukat a történelmi tanulmányokkal, melyekben a legalaposabb útmutatást éppen édesapjuktól kapták, aki abban az időben írta meg éppen a fia számára azt a „Calendarium Diplomaticum”-ot, amelyet később a fiú kegyelete tett közzé.

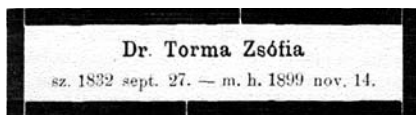
(Oklevelészeti naptár. *Calendarium diplomaticum*. A középkori, főleg hazai oklevelek meghatározására átdolgozta és összeállította Torma József. Szerző halála után kiadta Torma Károly Kolozsvár, 1879.)

Gondos családi nevelésben részesült. Besztercén a piaristák ottani algimnáziumában kezdte tanulmányait, onnan Kolozsvárra a líceumba került, és a jogot is elvégezte. Mint tizenhét éves ifjú 1848-ban édesapját először az erdélyi országgyűlésre, majd az unió kimondása után a pesti nemzetgyűlésre kísérte követi írnok minőségben. Az apa valami polgári hivatalra szánta, de sikerült édesanyját rábeszélnie, eszközölje ki számára az engedélyt, hogy a hadseregbe léphessen. Lehet, hogy ebben szerepe volt sógorának víz-szentgyörgyi és felpestesi Makray Lászlónak, a hivatásos katonatisztnak is, aki ugyan lemondott tiszti rangjáról 1844-ben, amikor feleségül vette Torma Lujzát, de 1848-ban ismét kardot kötött, és a dési nemzetőrséget szervezte. Csakhamar kapitány lett, és az 1848. november 14-i szamosújvári csata alkalmával Urbán hadainak visszaszorításában döntő szerepe volt. Torma Károly azzal, hogy hadba lépett, leghőbb vágyát elérte (– mondotta róla *Gróf Kuun Géza dr.* a Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társaság 1898-i közgyűlésen tartott

Csicsó-keresztúri Torma Kristóf, török követ (1603)							
György (1612), Harinnai Farkas Zsuzsa				István † Kristóf (1612–55 ^b), Toldalagi Klára			
Ferencz († 1654)		István († 1679), b.-szoln. főispán Szilvassy Judit		János (1661) Petki Anna		György Huszár Borbála	
Miklós b.-szoln. főispán Baranyai Kata		Kristóf († 1703) Nápolyi Mária		Sámuel † 1741. b.-szoln. főbíró Henter Klára		István, Fényi Erzsi Henter Sára	
Miklós b.-szoln. főbíró br. Száva Judit		László † 1733 főjegyző Maksai Kriszt. Geréb Anna		Ferencz † 1763 Baranyai Klára		János † 1770. b.-sz. főbíró Balázs Ferencz	
Éva, gr. Lázár Antalné		Dániel † 1757 hr. Dujardin Mari † 1771		József, százas Bethleni Anna		István fejérvári prépost	
György 1746		Antal † 1778.		László † 1784 Vay Klára		Anna 1792 br. Henter Zsigmondné	
Miklós † 1837 Makrai Druzi		Klára, galgói Rác Antalné. József † 1837. Jékey Zsigmondné		Mihály † 1808. Móssa Judit		Terézia Alsó Lászlóné Kozma Imréné	
Ferencz gl. Rác Róza		Sámuel Védér Anna		Károli Tatrossy Sándorné		Teréz	
Imre csik-zsögödi Mikó Berta		Lajos csik-tusnádi Betegh Eszter		Mor		Teréz	
Mária, férje dezséri báró Rudnyánszky József		István, Jolán		István, orsz. követ, 1848. főbíró, kézdizsentlé-Jeki Kozma Ilona, az Imre leánya		Aloiza Makray Lászlóné	
				Miklós, alispán 1898.		Julia † 1852. Védér Zsigmondné	
						Károly † 1897 Makray Berta	
						Zsófia, dr. † 1899.	
						György.	

emlékbeszédében, amelyből még fogok idézni) és csakhamar hadnagynak nevezték ki. A Bánffy-Hunyadon állomásozó csapatba osztották be, majd Bem alatt és csógora mellett mindvégig vítezül harcolt. „A világosi fegyverletételt nem hitte el, hanem temperamentumának tüzétől hevítve elszánta magát, hogy addig megy, míg magyar táborra nem talál. Szatmáron tudta meg, hogy a világosi kapituláció híre való,” de az ő honvédsége csak 1849. augusztus 26-án Zsibónál fejeződött be, ahol szintén sógorával, Makray Lászlóval együtt harcoltak. Kazinczy Lajos tábornok az akkor már alezredes Makrayt küldte tárgyalni az oroszokkal a fegyverletételről, de az oroszok kiadták őt az osztrákoknak, akik Aradra hurcolták és halálra ítélték. Hajnau azonban, aki ekkor már a minisztériummal összeveszett, megkegyelmezett neki is, és büntetését 16 évi fogházra változtatta.

Torma Károly sokáig bujdosott a Kereki pusztákon, Biharba szakadt rokonainál, végül sok hányadtatás után hazakerült szüleihez.

Ezeket a tényeket, valamint Torma Zsófia születésének valós dátumát ismerve megértjük, hogy Zsófia miért ment el Szászvárosra, nővérének segíteni a gyermeknevelésben, miközben annak férje börtönben raboskodott. Végül Makray nem ülte le a 16 évet, korábban szabadult.

Torma Károly az ötvenes éveket csicsókeresztúri birtokán töltötte, közjogi és archeológiai tanulmányokat folytatott. Édesapja betegeskedése miatt a gazdasági ügyek is reá hárultak, 1853-ban vette át kudi és csicsókeresztúri birtokait, és

1855. január 25-én megnősült, a Makray családdal való kötelék erősödött, hiszen felesége víz-szentgyörgyi Makray Sándor leánya *Makray Berta*, kinek családja Alvincen és Szászvároson Apulummal hozta szorosabb viszonyba.

Házasságukból négy gyermek született, de csak ketten érték meg a felnőtt kort. Minden nemes, Erdélyben a magyar tudományos életet támogató, felvirágoztatni kívánó kezdeményezésnek feltétlen híve volt. Amikor 1857-ben *gróf Mikó Imre* – Erdély Széchenyije – felszólalt az Erdélyi Múzeum alapítása ügyében, Torma Károly volt egyike az elsőknél, aki 500 forintnyi alapítvánnyal beállott a Múzeum-egylet örökös igazgató tagjai közé. Mint ilyen különös pártfogója volt a múzeum régiség és éremtárának, amelyet mondhatni az ő gyűjtései alapoztak meg. A Múzeumegylet végül is 1859-ben alakult meg. Eredeti alapszabálya kimondta, hogy „az egyesület a múzeumi gyűjtésre, a gyűjtött tárgyak megőrzésére, az anyag feldolgozására és általában a tudományok magyar nyelven való művelésére alakult. Alapításakor a múzeum anyaga 15 439 könyvből, 1083 oklevélből, 128 arany, 2841 ezüst, 1738 bronzéremből, valamint 10 092 darab régészeti tárgyból, természeti ritkaságból, ásványból, kövületből, állatból és növényből állott.” Érzékelhetjük tehát, milyen számottevő volt a Torma testvérek adománya.

Az 1857-es év másmiert is jelentős Torma Károly életében. Ekkor látogatta ugyanis meg csicsókeresztúri birtokán Tormát Mommsen, a később Nobel-díjjal kitüntetett történész. E látogatás nagy hatással volt rá, hiszen Mommsen további rendszeres kutatásra buzdította. „Sok kutatni való van ezen a téren és kevés a kutató” – mondta. „Önnek kedve és tehetsége is van az epigraphiához: nagy

szolgálatot tehet a tudománynak”. Torma valóban becsülettel szolgálta a tudományt is, Mommsent is, rendelkezésére bocsátva Mommsennek később a dáciai feliratok jó részét, a feliratok nagy Corpus-a számára. Apja halála (1861) után Torma Károly igen tekintélyes szerepet játszott Belső-Szolnok megyében. Valószínűnek tartom, hogy az Erdélyi Múzeum Egylet létrehozása is szerepet játszott abban, hogy 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta.

Ebben az időben, mint már mondtam, Mommsennek Dacia epigraphiája összeállításában ő volt a főmunkatársa. Szakfolyóiratokban (*Ephemeris Epigraphica*, Erdélyi Múzeum, Archeológiai Értesítő, Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich sat.) jelentek meg értekezései. Cikkei s egyéb munkálatai: a Kolozsvári Közlönyben (1856. Adatok Erdély történetéhez, 1861., 70., 74., 75. Archeológiai levelek); az Erdélyi Múzeum Évkönyveiben (I. 1861. A rómaiak nyoma Erdély északi részeiben, II. 1862–63); a Magyar orvosok és természetvizsgálók Munkálataiban (1864. A szamosújvárosi római fürdőkről), stb., stb.

Tehtélye akkora volt, hogy a kormány megyéjének főispáni székébe ültette, ahol rövid idő múlva az egész megye közbizalmát és szeretetét elnyerte. Politikai meggyőződése rá bírta, hogy mondjon le a főispánságról, és képviselője legyen megyéjének. Csakhamar a képviselő-

házban is annyira magára vonta képviselőtársai és a kormány figyelmét, hogy a tisztelt ház alelnökévé választották. Deák Ferenc legbizalmasabb emberei közé tartozott. Fényesen megállotta a politikában is a helyét, de sajnos a politikai szereplés vagyoniilag egészen tönkre tette. Amikor 1877-ben a képviselőházból kilépett, Torma Károly végképpen elszegényedett ember volt. El kellett adnia csicsókeresztúri birtokát, és „testileg-lelkileg megtörve” – ahogy egy jó barátja írja – nővéréhez, Lujzához költözött, ahol két hónapig nagy betegen élet-halál közt feküdt.

A Makray család minden tagja, és a velük együtt lakó húga, Zsófia együttesen minden lehető megtettek a beteg ápolására, szórakoztatására, egészségének helyreállítására.

Törekvésük sikerrel is járt, mert „ekkor kezdődött életének második virágkorszaka, mely öt-hat évet, ernyedetlen, gyümölcsöző munka éveit foglalja magában, méltó párja az első korszaknak” – írja gr. Kuun Géza dr.

„Egy évig Kolozsvárt a „*Ferencz József*” egyetemen a magyar közjogot adta elő. (...) 1848-ban az országgyűlésben követi úrnokként dolgozott, később főispán is volt, majd 4 évi főispánság után képviselő, s mint ilyen a ház alelnöke lett. Az itt felsorolt hivatalok, atyja intelméi, s Deák Ferencz kitüntető bizalma megszerezték neki úgy az önkormányzat, mint a törvényhozás terén az elméleti tudás kiegészítéséül a kellő gyakorlatot.”

A következő évben, 1879-ben már Budapesten találjuk az archeológia tanszéken, mint Rómer Flóris utódját. Mint budapesti egyetemi tanár Torma újból, sőt talán életében először egész idejét kedvenc tanulmányainak szentelhette.

1879-ben kezdődtek az aquincumi ásások, melyeknek kezdettől 1887-ig Torma

volt a vezetője. Riedl Frigyeszt idézem: „Ó-Buda északi határán a hol római vízvezetési pillérek romjait látja az ember meredezni (...) egyes leletek (...) arra vallottak, hogy ott római épületek vannak beletemelve. 1879-ben kezdték Torma vezetése alatt az úgynevezett Csigadombot kutatni, mely az aquincumi amphitheátrum óriás méreteit fedte. Az ásás megindulása-kor Torma azt hitte, hogy a Csigadomb alatt valamely vízvezetési építkezés vagy templom romjai vannak eltemetve, amint azonban a domb közepén, a katlanszerű mélyedésbe behatolt és ott földcserép töredéket és porondozott agyagréteget, de épületet nem talált, az a sejtése támadt, hogy vagy római színházzal, vagy amphitheátrummal van dolga. Amint aztán Torma a Csigadomb oldalrészét még inkább kikezdte, látta, hogy sejtése helyes, tojásdad alakú hatalmas római épület, az aquincumi amphitheátrum substructiói voltak előtte. Az ásások tudományos eredményéről, melyek az egész világon feltűnést keltettek, Torma 1880-ban decemberben, midőn az amphitheátrum északi fele már egészen ki volt ásva, kimerítő jelentést adott be a Magyar Tudományos Akadémiának.”

Az 1880-dik év folyamán Torma Károlynak két nagyobb írása jelent meg, amelyekben korábbi kutatási eredményeit közölte. Ezek: „A limes Dacicus felső része” és „Repertórium Dacia régiség- és felírtani irodalmához”. Ugyanennek az évnek a decemberében adta be jelentését az aquincumi ásásokról, és az meg is jelent az akadémia történeti értekezései között (IX. 5.) Címe: „Az

Kuzsinszky Bálint. Elhunyt Budapesten, 1938-ban

aquincumi amphitheátrum északi fele”. E jelentéshez nyolc fametszet és tizenöt fénynyomatú tábla van csatolva – tudhatjuk meg Kuun Géza emlékbeszédéből.

Munkája elismerésekppen ebben az évben Torma Károlyt az Akadémia a rendes tagok sorába választja.

A következő években ez a megszállott tudós az egész területet szinte lépésről lépésre kutatta, és buzdításaival, tanításaival vidéki emberekből, tanítókból, tanárokból egy egész iskolát nevelt. Neveltjei között volt tanítványa, Kuzsinszky Bálint is, akiről később szölok.

1882-ben az amphitheátrum teljes kiásása után a római város kiásását vezette a Csigadomb közelében, a Papföldön. Itt aztán előtűntek a régi római utcák, melyeknek köveiben meglátszik, (úgy, mint Pompeiben) a kerékvágás nyoma: előtűntek a nagy közfürdők, a séta oszlopcsarnokok, előtűnt a római játékok és testedzések színhelye, a palaestra, a padozatfűtővel ellátott nagy lakóházak maradványai: egy rég elmúlt bámulatos kultúra alkotása és színhelye.

Torma Károly sokat dolgozott. Az Akadémiai tagságon kívül tagja volt a Történelmi Társulat választmányának, a bécsi régészeti bizottságnak, a római archeológiai intézetnek, és egyebeknek. Elfáradt a nagy munkában. 1887-ben nyugdíjba vonult, de gondoskodni kívánt arról, hogy jó kezekbe kerüljön Aquincum jövője. Egyik tanítványát, a nála 35 évvel fiatalabb Kuzsinszky Bálintot látta alkalmasnak arra, hogy a munkát folytassa.

Ezután nemcsak Budapestet, de Magyarországot is

elhagyta, Rómába ment, majd a Rómától 60 km-re Porto d’Anzióba telepedett le, és ott halt meg 1897. február 28-án éjjel, álmában. Temetésén Fraknoi püspök, aki Kollányi préposttal Anzióba sietett, mondtott magyar miatyánkot.

Utódja Kuzsinszky Bálint 1864. november 6-án született Szabadkán.

Lengyel származású kisiparos édesapját korán elveszítette. A Budapesti Tudományegyetem bölcsészkarán, klasszika-filológia szakon végzett (1888); a latin és görög filológia mellett archeológiát, numizmatikát és epigráfiát tanult, emellett jogi előadásokat is hallgatott.

Tanára volt többek között Ábel Jenő, Hampel József és Torma Károly. Egyetemista korában már publikált az Egyetemes Philológiai Közönyben, negyedéves korában megnyerte az Érem- és Régiség-tani Tanszék által kitűzött pályadíjat.

A legújabb Aquincumi ásások c. disszertációjával bölcsészdoktori (1888), majd pedagógiai vizsgájának letétele (1890) után középiskolai tanári oklevelet szerzett. Torma Károly és Hampel József ajánlására az Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárának gyakornoka (1887. január 20-tól)...

Torma Károly mellett dolgozott az aquincumi ásásokon, majd megbízást kapott az ásások vezetésére (1888. szeptember 13-ától); a feltáró munka mellett aktívan dolgozott az előkerült emlékek helyszíni bemutatásán, megőrzésén, kiállításán is. Tevékenysége eredményeként megnyílt az Aquincumi Múzeum (1894. május 10.), amelynek egészen nyugállományba vonulásáig igazgatója volt.

Utódjának megbecsülését látva, elszorulhat a szívünk, ha Torma Károly eddigi utóéletét vesszük számba.

A Magyar Tudományos Akadémián 1904. december 10-én Téglás Gábor tartott fő-

Kuzsinszky Bálint sírja a Kerepesi temetőben

lötte emlékbeszédet, a Hunyad vármegye Történelmi és Régészeti Társaságban gr. Kuun Géza dr. az 1898-as közgyűlésen, az Erdélyi Múzeum Egyletben ugyancsak 1898-ban Finály Henrik méltatta.

Dombormívű arcképét az aquincumi múzeum falába helyezett emléktáblán 1909-ben leplezték le.

A Szentendrei úttal párhuzamos utca Aquincum közelében Torma Károly nevet viseli.

Romániában egyre nagyobb megbecsülés övezi a Torma testvérpárt.

Károlynak 2002-ben szobrot emeltek Csicsókeresztúron, Zsófiának Szászváros, ahol 2005-ben emlékkonferenciát tartottak róla, felvetette a szoboravatás lehetőségét.

A csicsókeresztúri emléktáblán az szerepel, hogy Torma Károly a Román Akadémia Tiszteletbeli Tagja.

Ha nem teszünk semmit, csak idő kérdése, hogy mindketten román tudósokként vonuljanak be a köztudatba, akárcsak Gheorghe Doja, azaz Dózsa György...

Örmény kultúra hete 2009

Friedrich Klára

Torma Zsófia, egy asszony a magyar régészet szolgálatában

(1831, Csicsókeresztúr–1899, Szászváros)

Torma Zsófiának, a világ legelső régésznoőjének életét, munkásságát nem időrendi sorrendben, hanem az alábbi tárgykörök szerint szeretném bemutatni:

1. Ahogy elkezdődött
2. Család és hazaszeretete
3. Tudományos munkásságának főbb állomásai
4. Nőrégész – régésznoő
5. Szakirodalmi tájékozottsága
6. Kutatói alapossága és módszere
7. Tudományos levelezése
8. Őstörténeti felfogása
9. Díszítések, mesterjegyek vagy írásjelek?
10. Elismerése, méltatói
11. Mellőzése
12. Meghamisítása
13. Összegzés
14. Feladataink
15. Új életrajzi adat
16. Újabb ismeretek Torma Zsófiáról
17. Szakirodalom

1. Ahogy elkezdődött

A régész-történész apa, *Torma József* gyermekei közül *Károly* és *Zsófia* szívesen játszottak az ásatásokból előkerült leletekkel, cserépdarabokkal, amelyek gyakran gyermekszobájuk padlóját is elborították. Zsófia 13 éves volt, ami-

kor *Rómer Flóris* bencés szerzetes (1815–1889) a magyar régészet és műemlékvédelem megalapítója meglátogatta Torma Józsefet Csicsókeresztúron, ekkor még az ő ásatásai iránt érdeklődve. Tíz évvel később azonban már azt a nevezetes földtani és őslénytani gyűjteményt csodálja meg Szászvárosban, amelyet Zsófia sokszor napokig tartó fárasztó utakon szedett össze, s amelyből

múzeumok, paleontológiai társaságok is kértek tőle anyagot.

2. Család és hazaszeretete

Édesapja nem „csak” régész, hanem *Belső-Szolnok vármegye* 1848-as követe, országgyűlési képviselő.

Nővérének férje *Makray László* az 1848/49-es szabadságharcban honvéd alvezéres *Bem József* seregében.

Bátyja, *Károly* 18 éves korában szintén csatlakozott *Bem* tábornokhoz és a zsigófi fegyverletételig vitézül harcolt.

Zsófia szülei halála után nővéréhez költözött Hunyad megyébe, akinek gyermekeit szeretettel, türelemmel taníttatta. Egyiküket örökbe is fogadta és az ő kisfiával is nagy kedvvel és vidámsággal foglalkozott.

Friedrich Klára

Felismerte hazájának rendkívüli fontosságát régészeti, néprajzi, őslénytani, kőzet és ásványtani szempontból s ezt a világ elé akarta tárni. Honleányi kötelességének érezte a pusztuló leletek gyűjtését, mentését, s ezért feláldozta magánéletét. „... az ifjúság röpke ábrándképei helyett komolyabb törekvések népesítik be akaratlanul is lelke világát, s minden iránt lobbanékony érdeklődéssel viseltetett a mit a hazai föld természeti ritkasága, vagy régiség alakjában eléje tárt.” – írja róla tanítványa és tisztelője *Téglás Gábor*, dévai geológus és régész.

Későbbi összehasonlításaiban hangsúlyozza a magyar jellegzetességeket, többek között a tulipánt, székelykaput, Attila turul – karuly madarát, a szászvárosi asszonyok által az ágyneműre hímmzett életfát... Külföldi előadásainak költségeit maga állja és célja a hazai tudomány jó hírnevének öregbítése.

3. Tudományos munkásságának főbb állomásai

1875-ben kezd ásatni Tordos őstelepen, amelyre *Vén András* ottani református tanító hívja fel figyelmét, s ahol addig csak két iskolaigazgató gyűjtött néhány leletet a Maros partjáról.

1876-ban részt vesz közel száz leletével a 9. Nemzetközi Ősrégészeti Kongresszuson, Budapesten.

1877-ben a Szebeni Honismertető Egylet tiszteletbeli tagjává választja.

1879-ben megjelenik első régészeti munkája, a „Hunyad vármegye Neolith (Kőkorszakbeli) telepei”.

1880-ban megjelenik a Nándori barlangcsoportozatban végzett ásatásának ismertetése.

1880-ban Berlinbe hívják a Német Antropológusok nagygyűlésére, ahol Schliemann trójai leleteiből is kiállítanak.

1882-ben Németország múzeumait tanulmányozza, Maina-Frankfurtban részt vesz a német antropológusok XIII. Nagygyűlésén, ugyanebben az évben Bécs, Budapest, Kolozsvár, Nagyenyed őskori gyűjteményeit is végiglátogatja.

1884-ben Torinóból megérkezik *Kossuth Lajos* első tisztelő levele.

1889-ben, a német antropológusok bécsi kongresszusa nagy kudarc számára, hiszen még tízen sem ültek a székeken, akik rendelkeztek volna megfelelő előismerettel, hogy néprajzi összehasonlításait megértsék.

1894-ben magyarországi érdeklődés hiányában Jénában németül jelenik meg az „*Ethnographische Analogien*”, azaz *Néprajzi összehasonlítások* című munkája, amelyről többnyire elismerő nyilatkozatok látnak napvilágot.

1899-ben, május 24-én, halála előtt fél évvel a Kolozsvári Egyetem tiszteletbeli bölcsészdoktorrá nevezi ki.

4. Nőrégész-régész nő

Ha azt halljuk, hogy a világ legelső nő régésze, régész nője, a tudós iránti tiszteleten túl, kíváncsiak vagyunk, hogy milyen volt ő? Torma Zsófia, okos, szép, nemesi származású, gazdag hölgy volt, akinek 25 férfi kérte meg a kezét, ő azonban nem egyetlen személynek, hanem a magyar tudománynak adta. Nem mintha magát embertársai fölé emelte volna, hiszen végtelenül szerény volt, mint ahogy azt az „*Ethnographische Analogien*” zárszava bizonyítja: „*Ha pedig valaki úgy gondolja, hogy tanulmányomat bíráló tárgyává teszi, csak arra kérem, ne tekintse a dolgozatot iskolázott szakember munkájának, hisz egy ilyennek a látóköre és a megfigyelőképessége az én ismereteimet túlszárnyalja. Minden dicsvágyat és feltűnéskeltést kerülve gyűjteményem jelentőségének fontos voltát egyedül abban látom, hogy leleteimet a Maros hullámai elől biztonságba helyeztem, miután más megfelelő gyűjtőre nem akadtak. Tettem ezt annak ellenére is, hogy az elfogultság és sokoldalú kellemetlenkedés sokak részéről ellenem megnyilvánult és még ma is folytatódik.*”

Említett tulajdonságai ellenére nem nőtársainak féltékenysége keserítette meg életét. Írásaiban említi a Szebeni Honismertető Egylet hölgytagjainak magasztaló dicséretét. *Heinrich Schliemann* második feleségével, a szintén régészkedő *Sophie*-val, *Johannes Ranke* német antropológus feleségével, *Annával* igen jó volt a kapcsolata. Gazdaságát, háztartását bizonyára gondosan vezette és irányította, hiszen fennmaradtak Anna Rankénak, a német antropológusfeleségnek levelei, amelyekben lelkesedve köszöni meg a Szászvárosból Münchenbe ládászámra

küldött, gondosan csomagolt, gyönyörű gyümölcsöket.

A 9. Nemzetközi Ősrégészeti Tanácskozásokon, 1876-ban egyetlen nő volt az előadók között. A vicclapok kezdetben gúnyolták a „bogarászó kisasszonyt”, „*mígnem apránként hozzászokott a közönség ahhoz, hogy benne a regények nevetséges <kék harisnyás> figurája helyett a valódi tanultságnak nálunk ugyan kivételes, de hála Istennek azért már itt is örvendetesen sokasodó mintaképet tisztelje és respektálja*”. (Téglás Gábor tanítvány, régész)

Kifejezetten asszonytársai számára írt cikket 1896-ban, A Szolnok-doboka megyei nők ezredévi emléklapjába, „*Hazánk népe ősmýthosának maradványai*” címmel.

Híres volt jótékonyágáról, ismét Téglás Gábort idézem: „... a közjóra irányuló szívemesség és könyörületeség, a régi magyar nemzeti udvarházak hölgyeinek napjainkban fájdalom már gyérülni kezdő erénye Torma Zsófiában a szó legnemesebb értelmében megszemélyesítőjét bírta. Az árvák, az üldözöttek, a segélyre szorultak készséges pártfogójaként mindenkinek szolgálatára állott, s Szászvárosban, hol annyi család áldhatja ritka szívjóságát, már ebbeli ténykedései is biztosíthatnák neve fennmaradását.”

Az ásató, terepen dolgozó régésznek egy kubikus erejével és egy sebészorvos finom kezével kell rendelkeznie. Torma Zsófia kezdetben állta versenyt a férfakkal. Az itthoni mellőzések, írásainak sorozatos visszautasítása, leleteinek lekicsinylése éppen azok részéről, akiket kezdetben legjobban tisztelt, (*Hampel József, Pulszky Ferenc, Hunfalvy Pál*) a lelkén keresztül törték meg erejét. 1881-ben odáig jut, hogy arra kéri *Haynald*

Lajos bíboros érseket (1816–1891), hogy szerezzék meg számára Rudolf trónörökös felesége, *Stefánia* belga királylány mellett a magyar társalkodónő tisztét. Bár bizonyosan ott is hazája érdemeire hívta volna fel a figyelmet, jó hogy e kiugrási kísérlete nem sikerült, hiszen ezen időszak után következtek legfontosabb felfedezései, többek között az, hogy nem a dákok, hanem egy 3000 évvel korábbi turáni népesség Trójához és Mezopotámiához (ahogy akkor nevezték, Babylonhoz) kapcsolható hagyatékát mentette meg a pusztulástól.

Több helyen olvastam, hogy Torma Zsófia az eredményeit „zseniális női intuíciónak” köszönheti, mintha ezzel el lehetne leplezni azt a ténytet, hogy egyszerűen okosabb és szorgalmasabb volt szaktársainál, akiket pontosan harminc évvel előzött meg. Hiszen az ő 1875-ben kezdett tordosi ásatásait csak 1905-ben követte a hasonlóan újkőkori, de írásbeli anyagában szegényesebb Vincsa telep felfedezése Nándorfehérvár mellett.

A régész nő szorgalmának gyümölcsét, 10 387 darabból álló gyűjteményét az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára vásárolta meg. Mivel nagy vagyonát kutatásaira és jótékonyaságra áldozta, így idősebb korában gyűjteményének már nem tudott új helytet biztosítani, ezért 1891-ben ötezer forintért és 800 forint életjáradékért megvált tőle. Darabszámra több lenne régészeti hagyatéka, de sokan kértek tőle anyagot és ő szívesen küldött, bármilyen fáradságosan jutott is hozzá.

Egy részlet Francis Haverfield oxfordi régész, történész leveléből: „*Alig merem kérdezni, de mint Ön is tudja, a régészek nagyon szemérmetlenek, hogy kölcsön adhatna-e nekem néhányat ezekből a kincsekből? Szeretném, ha gyűjteményem*

mellé még volna három bálványom, három csigolyám és az a különös négy oldalas tárgy...”

Zsófia küldött anyagot, gondosan csomagolva mindenkinek boldogan. Az oxfordi régész úr pedig soha nem hívta meg Oxfordba előadást tartani, mások kihagyták a szakirodalomból, az általa mélyen tisztelt és népszerűsített Heinrich Schliemann pedig sűrű teendőire hivatkozva elutasította, hogy előszót írjon könyvéhez (1882). Hogy azért történt-e ez, mert nő volt és az irányadó férfi tudósoknak kényelmetlen lett volna a hivatkozás, vagy azért, mert adakozó, segítőkész jellem volt, erről több mint 130 év távolából nehéz bizonyosat mondani...

5. Szakirodalmi tájékozottsága

Mind a hazai, mind a külföldi szakirodalomban rendkívül tájékozott és naprakész volt, pedig akkoriban nem lehetett számítógépet bekapcsolni és rákattanni a keresőre.

Magyar, német, francia, angol, görög, latin szerzők műveivel támasztja alá megállapításait és összehasonlításait. Éppúgy ismeri *Strabont* és *Berosost*, mint *Lukácsy Kristóf* örmény források alapján írt „*A magyarok őselei*” című művét, *Huszka József* frissen megjelent tanulmányát a turáni díszítőművészetről, vagy *Bánó Jenő* írását a mexikói indiánok és a magyarok hasonló szokásairól. Tanulmányozza a különböző népek mítoszait és szokásait, az öltözködéstől a táncig.

6. Kutatói alaposága és módszere

Kutatói alaposágára már szakirodalmi tájékozottságából is következtethetünk. Leleteit szaktudósoknak is elküldte tanulmányozásra, pl. a fémtárgyakat *Otto Helmnek* Danzigba, kémiai vizsgálatra,

vagy a megkövesedett levél lenyomatokat Dr. Kurtznak Berlinbe.

Ez az alaposág vezetett oda, hogy a világon először alkalmazta a társtudományok bevonását a régészeti munkába, antropológusok, őslénykutatók, vegyészek, nyelvészek, botanikusok, történészek, néprajzkutatók, geológusok, mineológusok (ásványtanászok), orientalisták (keletkutatók), művészettörténészek, numizmatikusok (éremtanászok) műveit használta fel, vagy leleteket küldött tanulmányozásra.

Ezzel kapcsolatot teremtett az egyes szakterületek között, lehetőség nyílt a műveltségek eredetének tisztázására. Ez a módszer vezetett oda, hogy megállapíthatta: a tordosi, a trójai, és a legkorábbi sumer műveltség közös forrásból táplálkozott. Az „*Ethnographische Analogien*” című művében vallási, csillagászati, embertani, írásbeli, nyelvészeti, díszítőművészeti, sőt még táncművészeti összehasonlításokat is találunk.

7. Tudományos levelezése

A komplex, sokoldalú és összehasonlító módszer mellett a szakértársakkal való levelezést is kutatói, tudományos szintre emelte. Ehhez legalább három nyelv ismerete és a régészet tudományához kapcsolódó nemzetközi szakszókincs ismeretére volt szükség. Levelezőtársa volt a már említettekén kívül *John Lubbock* (1834–1913) angol tudós, aki nemesi nevét lorddá avatásakor a Stonehengehez hasonló kőkör helyszínéről, Avebury-ről választotta és a *Prehistoric Times* című könyvében a Campagnai baltatokat, a magyarsághoz kapcsolható rovásírásos emléket is bemutatja. Továbbá *Archibald Sayce* (1845–1933) angol nyelvész, sumerologus; *Francis Lenormant* (1837–1883) francia régész

és sumerologus, aki a sumer és az ural-altaji nyelvek azonosságát állapította meg; *Heinrich Schliemann* (1822–1890), aki 1871-ben megtalálta Tróját (a törökországi Hisszarlik dombja alatt). És az, akinek levelei minden mellőzésért kárpótolták, a már 82 éves *Kossuth Lajos* (1802–1894), aki az ősrégészet iránt is érdeklődött.

8. Őstörténeti felfogása

Az alábbiak kivonatok, de nem szó szerinti idézetek a „*Hazánk népe ősmýthosának*” maradványai című írásából, 1896-ból. (Babylon= Mezopotámia, Sumer). Babilon ősi népe, ékiratos feliratai szerint a turáni fajhoz tartozó sumer-akkád nép volt, amelynek hitelvei, szertartásai, írásjegyei, szokásai még 6000 év múltán is visszatükröződnek árja népeink néprajzában, életében, szokásaiban. (Az „árja” kifejezést az általa turáni fennsíknak nevezett területől kiinduló szkíta-hun-avar-székely-magyar népességre használja.)

A sumer-akkádok szintén az altáji népcsaládhoz tartozó turáni faj voltak, innen olvadhatott a magyar nyelvbe több akkád féle elem. (Akkoriban még nem volt ismeretes, hogy az akkádok a sémi fajhoz tartoztak, s nem sajátjuk volt a nyelv és az írás, csupán átvették). A sumer-akkádok nyelvéről ezt írja: „*Annyi bizonyos, hogy közelebb állnak a kelet-indiai dravidákhoz, mint a törökökhöz, vagy az un. finnugorokhoz*”. Érdekesen egybeesik ez az Akadémia másik erdélyi üldözöttjének, *Szentkatolnai Bálint Gábornak* véleményével, aki a dravidát, a tamilok nyelvét, a magyar nyelv rokonának tartotta. Bár az irodalomban nem találtam nyomát, hogy e két lángeleme személyesen ismerte volna egymást, volt közös barátjuk: Hermann

Antal (1851–1926) irodalomtörténész, etnográfus. *Torma Zsófia* szerint a székelyek olyan magyar törzsek, akik Attila hunjainak visszamaradt részeként, még Árpád magyarjainak bejövetele előtt Erdély keleti határhegyein telepedtek meg, s még ma is ott laknak. A magyarok a honfoglaláskor a Duna-Tisza között már turáni eredetű, visszamaradt szkíta törzseket találtak, akik, mint rokon faj, beléjük olvadtak.

„*Babylon planétáinak számából keletkezett hetes számunk előkelősége szerepelt őseinknél is, pl. nemzetünk hét törzse, hét vezére... Magyarország ősi címerének hét oroszánja a hét vezér nemzetségét jelképezé...*”

„*Ha azonban a leletek azonossága oly sokféle csoportos formában jelentkezik, mint az én gyűjteményemben látható kulturális kapcsolatoknál, ahol is a babilóniai hatások olyan szembeszőköek, minden kétséget kizárólag felismerhető az a tény, hogy a leletek készítői, alkotói teljes mértékben azonos eszmék hatására cselekedtek és hogy ezeknek a művészeknek, vagy mesterembereknek egymáshoz tartozása, népeiknek faji azonossága, ezen az alapon tekintve nem okozhat kételyt.*”

Igen korai Kárpát-medencei jelenlétünkre utal az a megállapítása, hogy az utolsó jégkorszak végén élt ősszarvast, amelynek agancsából egy faragott darabot a nándori barlangban megtalált, az erdélyi lakosság ismerte, így a szarvas alakját korsóira, ruháira, szőnyegeire „minden kulturális befolyástól” mentesen, díszítésként használta.

9. Díszítések, mesterjegyek, vagy írásjelek?

Torma Zsófia határozottan kiállt amellett, hogy tordosi edénytörödékein, korongjain írásjelek, betűk találhatóak. A kül-

földi tudósok, *Lubbock* kivételével nem ismerték a magyarok ősi írását, a rovásírást, így nem tudták megerősíteni ebben. *Archibald Sayce* angol nyelvész, orientalista, sumerológus ugyan elismeri, hogy némely ázsiai betű rokonságba hozható a tordosi leleteken lévőekkel, de a rovás Zs és T betűt ismétlődésük miatt díszítésnek véli. A hazai tudósok, köztük bátyja, *Torma Károly* régész is, legfeljebb névjeleknek, mesterjegyeknek hajlandó elfogadni a feliratokat. Ugyanis *Hunfalvy Pál* ellentmondást nem tűrően jelentette ki, hogy a magyaroknak a kereszténységre térítés előtt saját írásuk nem volt, a hun-székely rovásírást pedig néhány XVII. századi tudós szerkesztette.

Így *Zsófia* egyedül maradt a véleményével, mely szerint nagyszámú újkőkori agyagkorongján az ősi magyar rovásírás és számrovás is található, többek között azonosította az NY, ZS, T, C betűket. *Forrai Sándor* a kb. 150 hozzáférhető rajzon, amely *Fehérné Walter Annának* köszönhető, azonosította még az A, B, C, D, F, G, J, P, SZ rovásjeleket. *Makkay János* régészprofesszor *A tartariai leletek* című nagyszerű könyvében közli az általa 1969-ben összeállított és Tordos jelcsoport-nak nevezett jelgyűjteményt.

Shan M. M. Winn amerikai kutató 1981-ben megjelent könyvében a Tordos-Vincsa műveltség jeleit gyűjtötte össze és több szempont szerint csoportosította. 320 tordosi tárgyról rajzolt le jeleket. Az előzőeken kívül itt megtaláltam még a CS, GY, I, vég K, köz K, M, O, Ö, R, S, U, Ü, V, Z betűket, valamint a BL, IB, ID, JD, ISZ összerovásokat (ligaturákat), továbbá a BABA és SAS szavakat ötletesen összeróva. Így az E, LY, N, TY, kivételével a ma székely-magyarnak nevezett rovásírás 28 betűje felismerhető a tordosi, illetve az M a nándori leleten,

ez szintén Zsófia gyűjtése. Bizonyosra vehető, hogy újabb, a rovásírásra összpontosító vizsgálatnál a hiányzó 4 betű is feltűnne a tárgyakon, amelyeken az 1, 2, 3, 4, 5, 10, 20, 50, 10 rovásszámjegyek is azonosíthatók.

Szakács Gábornak többször volt alkalma a napjainkban bosnyák területen lévő NAP piramis rovásbetűit tanulmányozni, így az egyező jelek alapján az a véleménye, hogy a Tordos-Vincsa műveltség sokkal délebbre terjeszkedett, mint azt eddig feltetelezték.

10. Elismerése, méltatói

Elsősorban szűkebb hazája, Hunyad vármegye régészet, őstörténet iránt érdeklődő közönsége. *Rómer Flóris*, (1815–1889) a magyar régészet megalapítója. *Gróf Kuun Géza* (1837–1905) régész, keletkutató, akadémikus, a főrendiház tagja. Téglás Gábor geológus, régész, dévai tanár (1848–1916) Ők ketten voltak Zsófia munkatársai a Hunyad vármegye története első kötetének írásában. *Ipolyi Arnold* püspök, a Magyar Mythológia szerzője, azt nyilatkozta Zsófia Hunyad vármegye kőkorszaki telepei c. tanulmányáról (1879) „Az ősrégészetről talpraesettebb munkát még nem olvastam.” *Rudolf Virchow* (1821–1902) német antropológus, egyetemi tanár. *Kossuth Lajos*, Magyarország kormányzója (1802–1894) *Gyulai Pál* régész, író, a *Torma Zsófia levelesládájából* c. könyv szerkesztője (1972). Fehérné *Walter Anna*, aki az *Ethnographische analogien-t* lefordította, és 1973-ban *Jáki Gábor* hozzáértő kiegészítésével Buenos Airesben kiadta. *Érdy Miklós* orvos, régész, történész (1974). *Shan M.M. Winn*, aki a tordosi jelrendszert feldolgozta és 1981-ben Amerikában megjelent könyvében régésznőket megemléltette. *Mandics György* matematikus, aki ezt írta (1987): „Az európai neolitikum

felfedezésének története 1875 áprilisában kezdődött, amikor Vén András Tordosi tanító egy tarisznya cseréppel kopogtatott be Torma Zsófia kisasszonyhoz...” *Makkay János* régészprofesszor 1999-ben adta ki *Tanulmányok Torma Zsófia emlékezetére* c. könyvét. Bobula Ida és Marton Veronika sumerológusok. Tulok Magdolna 1999 novemberében a Havi Magyar Fórumban halálának 100. évfordulóján emlékeztetett rá. *Badiny Jós Ferenc* lovagiasan megvédi *Mahgar a magyar* c. kötetében, mert *Komoróczy Géza* a sumer-magyar rokonság hivatásos gúnyolója, Zsófiát elavultnak nevezte. Méltatói közé tartozik még *Kiss Irén* és *Tábori László*, a 2007 májusában a Magyarok Házában rendezett Torma Zsófia Emlék Konferencia szervezői. Jómagam *Szakács Gáborral* együtt az utóbbi években kb. 400 rovásírásról szóló előadásunkon hívtuk fel a figyelmet jelentőségére és nagyméretű, fénymásolt arcképét Forrai Sándoréval együtt el szoktuk helyezni az előadótérben.

11. Mellőzése

Torma Zsófia kitartott azon megállapításai mellett, amelyeket ő a leletek ásátása, gyűjtése, tanulmányozása, a társtudományok általa becsült kutatóinak véleménye alapján tett. Így több, a ranglétra csúcsán álló szaktekintéllyel került ellentétbe, s ezek egyike nem csak a régésznőnek, hanem az egész magyar őstörténet nemzetközi megítélésének máig ható kárt okozott. Amikor 1876-ban a budapesti ősrégészeti tanácskozársra leleteit felküldte, ő maga szándékozott időrendben, azaz azoknak a rétegeknek megfelelően elhelyezni, amelyekben találta. *Hampel József* régész, a Nemzeti Múzeum munkatársa, az *Archeológiai Értesítő* szerkesztője azonban két darabot, egy arcos urnát és egy bálványfej részletet kivett az újkőkori

gyűjteményből, mondván, hogy azok római koriak. A régésznő ragaszkodott ezek visszahelyezéséhez s a hozzáértő tudósok figyelmét éppen e két darab ragadta meg leginkább. Hampel ezután ott ártott neki, ahol tudott, közlési lehetőségektől elzárta, s még halála után is gúnyolódott *Téglás Gáboron* és *Hermann Antal*on, akik rajongó szavakkal emlékeztek Zsófiára a Hunyad-megyei Történelmi és Régészeti Társulat ülésén, a magyar tudományos Olympus Pallas Athenájának, az erdélyi régészet Jeanne D’Arc-jának nevezve a régésznőt. Kéziratban maradt, 2500 rajzzal gazdagított főművéről és egyéb tanulmányairól pedig határozottan kijelenti: „azok közzétételre nem alkalmasak!” A közzététel megakadályozásával Hampel azt érte el, hogy a 30 évvel később felfedezett Vincsa telep érdemtelenül előzte meg Tordost az újkőkori lelőhelyek fontossági sorrendjében, s a köztudatban nem terjedt el, hogy hazánk adta az első régésznőt a világnak.

Hunfalvy Pál is igen hamar felismerte Zsófia trójai és mezopotámiai összehasonlításainak, és korongokra, edényekre karcolt írásjeleinek veszélyét a finnugor elméletre nézve. A Néprajzi Társaság 2 évig hitegette tanulmányainak kiadásával, s az végül Németországban, németül jelent meg. *Szinnyei József* finnugrista nyelvész, aki Ferberről magyarosította nevét, az *Erdélyi Múzeum Egylet* szerkesztőjeként utasítja vissza írásait. A 2500 ábrával – ez Szinte Gábor dévai rajztanár munkája – díszített, Dácia a római foglalatás előtt című főművével 8 évig kérvényez minisztériumhoz, Akadémiához, háromszor viszi fel Pestre Szászvárosból a kéziratait, hiába. *Paul Reinecke* német régész Zsófiánál vendégeskedik, gyűjteményét tanulmányozza, anyagot, magyarázatot kap tőle, majd az Archeológiai Értesítőben 1896-ban, 24

éves korában tanulmányt jelentet meg Tordosról, anélkül, hogy annak ásatóját, kutatóját, az idő tudós asszonyt megemlítené. Reinecke hazájában, valószínűleg hasonló módszerekkel hihetetlen karriert futott be és 86 évig élt.

Torma Zsófia anyagából, anélkül, hogy érdemeinek megfelelően említenék, szerzett tudományos hírnevet a német *Hubert Schmidt*, és az 1908-tól Vincsán ásató horvát *Miloje Vasics*. *Sir Gordon Childe* ausztrál származású régész kitűnően ismeri a Kárpát-medencei műveltségeket, ezt igazolja az 1929-ben Oxford-ban megjelent *The Danube in Prehistory* című, 480 oldalas műve. Tíz oldalon említi Tordost, Torma Zsófia nevét azonban nem találjuk, noha megállapításaiban nem jut tovább régésznőnké. *Roska Mártonra*, az Erdélyi Nemzeti Múzeum igazgatójára vonatkozik, aki 1910-ben ásatott Tordoson, majd 1927-ben könyvet jelentetett meg az újkőkorról. Ha időrendben haladunk, *Kalicz Nándor* 1980-ban megjelent *Agyag istenek* című, a magyarországi újkőkort és rézkort áttekintő könyve az, amelyből kiáltóan hiányzik Tordos és feltárója említése, noha Vincsáról szót ejt és Roska Márton könyve a Torma gyűjteményről, szerepel irodalmában. Még furcsább, hogy a *Trója és a Kárpát-medence* c. fejezetben nem találjuk Torma Zsófia nevét, pedig ezt a felismerést egyértelműen neki köszönhetjük, és ő szenvedte el miatta a támadásokat és a gúnykacajt.

Sir Colin Renfrew cambridgei régész professzor Vasicsra, Hubert Schmidtre és Childe „okos eszére” hivatkozik. A Tordos-Vincsa műveltség részletes tárgyalásánál *A civilizáció előtt* c. művében. (1999) Ő már Roska Mártonról sem tud, és arról sem, hogy 6–7 ezer éve még nem léteztek a trianoni határok, ugyanis makacsul romániai lelőhelynek nevezi Tatárlakát.

Marija Gimbutas litván régész nő életművének egyik forrása Torma Zsófia munkássága, annak ellenére, hogy könyveiben többnyire Vincsával foglalkozik. Pl. *The neolithic cultures of the Balkan peninsula* (1972) *Old Europe*, cca. 7000–3500 BC. (1973) *The Gods and Goddesses of old Europe 7000–3500 BC.* (1974) *Ideograms and symbolic designs on ritual objects of old Europe* (1976) *Old Europe in the fifth millenium BC.* (1982) Hiába keressük régész nőnk méltatását, csupán Roska Márton tárgyleírása szerepel szakirodalmában. A trianoni határokat Gimbutas szintén már az újkőkorbán is létezőnek tekintette. Torma Zsófia nyomdokain halad *Richard Rudgley* fiatal, 1961-ben született angol antropológus, vallástörténész, őskortörténész, aki Magyarországon is járt, *Vértés László, Mészáros Gyula, Makkai János* szerepel a *Kőkor elveszett civilizációi* c. könyve szakirodalmában, tehát felületesnek nem nevezhető. Zsófia munkásságáról is tud, hiszen a tatárlakai leletet tárgyaló fejezetet így kezdi: Prehistorikus időkől származó jelekkel ellátott agyagedény töredékeket 1870-ben fedeztek fel először Erdélyben, pontosan a Kolozsvár közelében lévő Tordánál. Igaz, hogy nem a közelében van, hanem kb. 150 kilométerre, de legalább nem Romániát írt. Azonban Torma Zsófia nevét nem olvashatjuk nála sem, ellenben *Marija Gimbutast* lépten-nyomon idézi és zseniális litván régész nőnek nevezi.

Nicolae Vlassa, a Kolozsvári Történelmi Múzeum román régésze a tatárlakai hamvasztásos sír feltárója, sem igyekezett Zsófia kéziratban maradt főművét kiadni, noha a múzeumban számára hozzáférhető volt. *Fehérné Walter Anna* 1961-ben levélben érdeklődött Vlássánál a kéziratról. Vlassa azt válaszolta, hogy az már foszladozóban van, ceruzaraj-

zai elhalványodtak, de a Kolozsvári egyetemnek szándékában áll az egészet egyben kiadni. Azóta sajnos Fehérné és Vlassa is elhunyt, és nem tudni, hol foszladozik, halványodik tovább az a kézirat, amellyel Zsófia nyolc évig kilincsel az akadémiánál, s amelyből néhány év, évtized múlva oly sokan pompás tudományos karriert építettek maguknak. Ugyancsak Fehérné Walter Annánál olvashatjuk, hogy Torma Zsófia jeltelen sírban nyugszik a szászvárosi temetőben. Ezzel kapcsolatban *Kiss Irén* és *Tábori László* megtudták és a Torma Zsófia konferencián a hallgatóság tudomására hozták, hogy a régész nő földi maradványait a család leszármazottai a csicsókeresztúri családi sírboltba szállították.

Érdekes *Marco Merlini* olasz kutató felvetése a www.prehistory.it/ftp/tartaria-tablets_honlapon. Írja, hogy néhány tudós véleménye szerint Vlassa, a Kolozsvári Történelmi Múzeum régészeként hozzájutva az alagsorban tárolt Torma Zsófia gyűjteményhez, ebből vette ki és ő maga helyezte a sírgödörbe a három tábláskát. E szerint a híres, rovásbetűs és sumer képrásos korongot régész nőnk találta volna meg.

Néhány gondolat a több külföldi szerző szakirodalmában is megtalálható műről, amelynek szerzője Roska Márton (1881–1961) ősrégész, néprajzkutató, az Erdélyi Nemzeti Múzeum igazgatója is volt. Művének címe: *A Torma Zsófia gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárában*, megjelent Kolozsváron, 1941-ben. *Patay Pál* régész az *Archeologiai Értesítő* 1942-es évfolyamában az elismerés mellett kitér a mű néhány pontatlanságára és figyelmeztet arra, hogy Roska Márton nem tudja bizonyítani, hogy a Torma Zsófia által megtalált ősnép finnugor lett volna!

2006-ban a *Magyar Demokrata* hetilap megbízásából *Szakács Gáborral* Tordoson, Szászvárosban és Kolozsváron jártunk. Tordoson már az idők sem beszélnek magyarul. A templom évek óta elhagyottnak tűnik. A Maroshoz csak a kompkikötőnél lehet lejutni, magánkertek zárják el a többi partszakaszt. Most kólás palackokat ringat a víz ott, ahol 140 éve Földünk egyik legjelentősebb ásatása folyt.

Szászvárosban sem találtunk senkit, aki magyarul beszélt volna, a református templom zárva volt, úgy tűnt régóta. Kolozsváron a Történelmi Múzeumban több lelet látható a Torma gyűjteményből, közöttük rovásírásos cserépfenekék is, az egyik a bosnyák Nap piramisban is kőbe vésett rovás „P” betű. A régész nő neve a tárlókon, leleteken nincs feltüntetve.

A Magyar Tudományos Akadémia soha nem bocsát meg azoknak, akik nem az általa kötelezővé tett finnugor elmélet posztvíványos tévútján járnak. Így régész nőnk említését, nevét nem találjuk az Akadémiai Kiadónál 1986-ban megjelent három kötetes, 2000 oldalas Erdély története c. munkában, noha terjedelmében jelentős régészeti anyagot tartalmaz.

12. Meghamisítása

Torma Zsófia jelentőségét egyesek elhallgatják, mások gondolatait céljainak megfelelően félremagyarázzák. Sajnálatosan kéziratban porladó főművének címe: *Dacia a római foglalás előtt*. Főként e mű címébe kapaszkodnak bele a dákoromán elmélet hívei, holott Torma Zsófia korában a történelmi források Erdélynek azt a területét, amelyet a Tisza, az Al-Duna és a Dnyeszter zár körül, Dákiának nevezték; Mezopotámiát Babilonnak; a sumerológusokat assziológusoknak; a sumer őslakosság nyelvét pedig sumer-

akkádnak, mivel akkoriban még nem vált nyilvánvalóvá, hogy az akkádok a sémitákhoz tartoznak. Visszatérve a dákokhoz, ők Kr. e. 10-ben harcba keveredtek a rómaiakkal. A váltakozó kimenetelű ütközetek Kr. u. 107-ben Traianus császár győzelmével, s a megmaradt dáknépeesség beolvadásával végződtek. Dácia fővárosa, Sarmizegetusa volt, amelynek nevéből Torma Zsófia azt a következtetést vont le, hogy szarmaták, azaz szkíta népek alapították. Ahogy ő írja: Tordos... kulturrétegében a dákok erősített lakásainak nyomai még elő nem fordultak, a dákokat sem tekinthetjük ez okáért hazánk legrégebb teleplakóinak... mint hazánk legrégebb népiről, az agathyrsekről emlékezik meg Herodotus... (ők szintén szkíta népek voltak). A szkíták származása Hérodotosz szerint: Heraklész és Hüilaja, a Kígyóistennő gyermekei hárman voltak: Agathürszosz, Gelónosz és Szkúthész)

Oláh Miklós történetíró püspök Hungáriájában (1536) olvashatjuk, hogy az oláhok a rómaiak telepítései, tehát nem dákok, mert azokat a rómaiak elűzték és nem telepítették. A rómaiak a 2., 3., században telepítették az oláhokat, tehát Krisztus előtt nem élhettek itt. De van másik adatunk is, az ember nem is hinné, hogy *Hunfalvy Pálnak* is lehetett egy jó gondolata. Véleménye szerint ugyanis a románok csak a magyar államalapítás után, tehát a 10., 11. században vándoroltak be Erdélybe.

A Torma Zsófia levelesládájából c. könyvecske, *Gyulai Pál* kolozsvári régész szerkesztésében nagyszerű, hiánypótló alkotás. Mégis van néhány mondata, amelyeket meg kell kérdőjeleznünk, ezek talán a bukaresti kiadás miatt kerültek bele. Például: Torma Zsófia „a vallás mitológiai szimbólumok eredetének, jelentésének, továbbélésének kutatása közben fölfedezi, hogy az alap-

vető szimbólumok feltalálhatók Erdély lakosainak népművészetében, különösen a román népművészetben.” (30. old.) „A régészek közül elsőnek ismeri fel a román népművészetet, a népszokások és az Erdélyben egykor államot alapító dákok civilizációja között a leszármazási viszonyt.” (48. old.) Torma Zsófia ellenben ezt írja például az erdélyi legények fegyvertáncáról, a „kaluzsér” táncról: „A kaluzsér tánc nem vonatkoztatható az ún. római kontinuitásra, hanem a babiloni eredet bizonyítéka. Mivel a kalugyer szó románul szerzetest jelent, sokan tévesen azt hiszik, hogy ez a szerzetesek tánca.”

Torma Zsófia eszméinek meghamisításához tartozik a következő mondat is: „... igazságkeresésében eljut a kor leghaladóbb természettudományos tételeinek elfogadásáig, a darwini tanítás helyességének felismeréséig.” Az olyan kutató szellemnek, mint Ő, aki behatóan foglalkozott őslénytannal is, feltétlenül el kellett jutni a „teremtés vagy fejlődés „ kérdéshöz. De éppen okosságánál fogva nem elégedhetett meg e két felkínált lehetőséggel. Hozzáférhető eredeti írásaiban célzás szintjén sem olvasható, hogy darwinista vagy materialista lett volna. Ellentmond ennek Haynald Lajos bíborshoz fűződő jó kapcsolata, akit feltehetően lelki atyjának tekintett.

Románok iránti szeretetének túlhangsúlyozását annak köszönheti, hogy bátyjának, Torma Károlynak leánya Victor Babes román orvoshoz ment feleségül. Igen valószínű, hogy Babes szédítő karrierjét, amelynek csúcsa, hogy a világhírű német antropológus, Rudolf Virchow keze alatt dolgozhatott, Zsófiának köszönheti. Virchow ugyanis a régészről levelezőtársa, tisztelője volt, élete utolsó évében meglátogatta

és együtt járták végig a tordosi Maros partot, az európai újkőkor felfedezésének első helyszínét.

13. Összegzés

Mi tehát tömören összefoglalva Torma Zsófia munkásságának jelentősége? Bolygónk eddig ismert legnagyobb hatású szellemi forradalma 8–9000 évvel ezelőtt játszódott le, kiindulópontja a Kárpát-medence volt. Ennek bizonyítékait elsőként Torma Zsófia tárta fel. Ezek a régészeti bizonyítékok és néprajzi összehasonlításai rámutatnak Trójával, az Égei műveltségekkel és Mezopotámiával való szoros kapcsolatra. Leleteinek jelentős részét alkotják azok a korongok és cseréptöredékek, amelyeknek írásjelei összekötik a Kárpát-medence átmeneti- és újkőkori, valamint jelenlegi magyar lakosságát. Ezeket az írásjeleket ma székel-magyar rovásírásnak nevezzük s ez a magyarság legalább 8–9000 éves Kárpát-medencei jelenlétének és folytonosságának bizonyítéka.

14. Feladataink

1. Torma Zsófia munkásságának minél szélesebb körben való megismertetése, az őstörténetünkről előadást tartó kutatók említésük meg jelentőségét.
2. Eddig még meg nem jelent nagy műve (amely 2500 rajzot tartalmaz) kiadásának szorgalmazása. Valószínűsíthető helye a Kolozsvári Történelmi Múzeum-Strada Daicovicu 2, (régí neve Bástyá u.)
3. Szobor állítása, ezt feltételelesen megbeszéltem Józsa Judit keramikus művésznővel.
4. Szakács Gáborral a Forrai Sándor Rovásíró Kör alapítóiként elhatároztuk, hogy minden évben posztumusz díjat adunk olyan személyiségeknek, akik sokat tettek a magyar hazáért, de éppen emiatt hiva-

talos állami kitüntetésben érdemeiknek megfelelően nem részesültek. 2008-ban ezt a Szkíta-Hun-Pártus-Avar-Magyar Örökség Díjat Torma Zsófiának íteltük, s jelképesen a 9. Kárpát-medencei Rovásírásversenyen adjuk át.

15. Új életrajzi adat

Abban a méltatlanul kevés lexikonban és szakirodalomban, amelyben Torma Zsófia szerepel, születési évének az 1840-et írják. Talán nem haragszik meg régészünk valamely távoli szép csillagon ennek módosításáért, mivel az újabb adat kilenc évvel idősebbnek fogja feltüntetni, azaz születési éve 1831. E módosítás alapja a nevelt fia, Makrai László által 1899. november 15-én kiadott *gyászjelentés*, amelynek szövege a következő:

Csicsó-keresztúri Dr. Torma Zsófia, több tudományos és jótékonyági egyesület tagja f. évi november hó 14-én d. u. fél négy órakor életének 68. évében, rövid szenvedés után szívszélhűdés következtében örökre elhunyt.

Munka és tudásvágy, szeretet és jótékonyosság voltak életének főbb jellemvonásai. Örökölt szenvedéllyel és lankadatlan kitartással gyűjtötte össze hírneves régészeti múzeumának tárgyait, s azokat életerejét emésztő fáradtságos munkával igyekezett az ősembertani tudomány szempontjából feldolgozni és értékesíteni. De igazán boldognak csak akkor érezte magát, ha szíve az emberszeretet és jöttéves oltárán áldozhatott.

A tudományos szenvedély izzó lángja és az áldást osztogató szív nemes tüze most már végképp kialudt s kihűlt tetemei pihenni fognak a helybéli róm. kath. temetőben, hová csütörtökön f. hó 16-án d. u. 3 órakor a háznál tartandó végtisztesség után ideiglenesen elhelyeztetnek. Lelkéért pedig az engesztelő szentmise áldo-

zatok pénteken, november hó 17-én d. e. 10 órakor a helybéli róm. kath., valamint a csicsó-keresztúri kegyúri templomban fognak az Egek urának bemutatni.

Örök áldás emlékezetére!

Szászváros, 1899. november hó 15-én.

E fontos életrajzi adatot hordozó gyászjelentést Kiss Irén művelődéstörténésznek és Tábori László keletkutatónak, a 2007. május 18-án megtartott Torma Zsófia emlékkonferencia szervezőinek köszönhetjük.

16. Újabb ismeretek Torma Zsófiáról

Fehérné Walter Anna 1973-ban ezekkel a szavakkal fejezte be előszavát az általa kiadott Torma Zsófia műben: *szándékunk a kis munka kiadásával mindössze annyit, hogy hódolni akarunk a sokat gúnyolt, lenézett, elmellőzött magyar régésznek, szászvárosi jeltelen sírjára hálánk babérkoszorúját elhelyezük és nevét a modern sumerológia nevesei, rangosai közé iktassuk.*

2007-ben Kiss Irén és Tábori László révén levelezési kapcsolatba kerültem Fülöp Júlia gyógyszerésznővel, a szászvárosi EMKE elnökével, akitől a következőket tudtam meg:

Zsófiát Szászvároson temették el, azonban később földi maradványait Csicsókeresztúron, szülőfalujában a családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. Lehetséges, hogy a hetvenes években Fehérné Walter Annáék, már ezért nem találták sírját a szászvárosi temetőben.

Az életkorával kapcsolatban újabb bizonytalanság merült fel, mert a Kolozsvári Ferenc József Tudományos Akadémia által adott diploma születési idejét 1832 novemberében jelöli meg.

2006-os szászvárosi látogatásunk alkalmával a református templomot azért találtuk zárva, mert oda többször betörték, lopás is történt.

Az ősi Torma családnak élnek még le- származottai, akikkel Fülöp Júlia kapcsolatot tart.

2005-től évente Torma Zsófia emlék- ünnepe tartanak Szászvárosban, az EMKE, a Református Egyházközség és a Néprajzi Múzeum szervezésében. A református templomban és gyülekezeti termében megemlékezések hangzanak el, kiállítás is rendez a helyi néprajzi múze- um vezetője. 2005-ben Szászváros román polgármestere is jelen volt és egy helyi művész javaslatát felkarolva köztéri Tor- ma Zsófia szobor felállítását ígerte. Sajnos ez még nem valósult meg.

A régészni szászvárosi házára, amely egykor múzeumként szolgált, az önkor- mányzat emléktáblát helyezett el 2004- ben. Sajnos ezt az épületet felújítató új tulajdonos levette és nem hajlandó visz- szatenni.

A szászvárosi EMKE egy kis füzetet is kiadott a régészniről szóló írásokból vá- logatva. Az a megtiszteltetés ért, hogy e füzetbe, bár név nélkül, de több részlet is belekerült jelen tanulmány Díszítések, mesterjegyek vagy írásjelek, a Nórégész- régészni és a Kutatói alaposága és mód- szere című fejezeteiből.

17. SZAKIRODALOM

Torma Zsófia: A nándori barlang csoport- ozat (Kolozsvár, 1880, Különlenyomat)

Torma Zsófia: Hazánk népe ősmithosának maradványai (1896. In: Erdy M.: A sumir, ural-altáji-magyar rokonság története, New-York, 1974)

Torma Zsófia: A tordosi őstelep és hazánk népe ősmithosának maradványai (1897, In: előző mű)

Torma Zsófia: Sumer nyomok Erdélyben-Ethnographische Analogien, (Jéna, 1894, Fehérné, Walter Anna Kiadá- sa, Buenos Aires, 1973)

Badiny Jós Ferenc: Mah-gar a magyar (2003)

Childe, Gordon: The Danube in prehistory (Oxford, 1929)

Érdy Miklós: A sumir, ural-altáji-magyar rokonság története (New-York, 1974)

Fehérné Walter Anna: Az ékírásról a ro- vásírásig (Buenos –Aires, 1975)

Forrai Sándor: Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig (Antológia Kiadó, 1994)

Gimbutas, Maria: The gods and goddesses of old Europe (Berkeley and Los-Ange- les, 1974)

Gyulai Pál: Torma Zsófia levelesládájából (Bukarest, 1972)

Kalicz Nándor: Agyagistenek (Corvi- na, 1980)

Makkai János: A tartariai leletek (Akadé- miai Kiadó, 1990)

Oláh Miklós: Hungária (1536, Magve- tő, 1985)

Patay Pál: Torma Zsófia gyűjteménye (Archeológiai Értesítő, M.T. A., 1942)

Renfrew, Colin: A civilizáció előtt (Osiris, 1995)

Roska Márton: A Torma Zsófia gyűjte- mény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiség-tárában (Kolozsvár, 1941)

Rudgley, Richard: A kőkor elveszett civi- lizációi (Gold Book, évszám nélkül)

Téglás Gábor: Dr. Torma Zsófia emléke- zete (Déva, 1901)

Tulok Magdolna: Száz éve halt meg az első magyar régészni, Torma Zsófia (Havi Magyar Fórum, 1999 november)

Winn, Shan M.M.: Pre Writing in south-eastern Europe (Western Publishers, 1981)

Friedrich Klára: Torma Zsófia igazsága (Magyar Demokrata, 2001, 51-52., In: Friedrich Klára-Szakács Gábor: Kár- pát-medencei birtoklevelünk, a rovásírás (2003)

Örmény kultúra hete 2009

Örmény filmek bemutatója

június 19-én, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban

Program:

1. *Husher/Emlékek* – dokumentumfilm az Örmény Genocídiumról (41') – Fordító- ta: Kali Kinga

2. *Tözsövzsik* – kisjátékfilm (20') – For- dította Dukai Ditta és Lusine Hakobyan Tözsövzsik: tudóbból és más belsősegből készült nemzeti étel. A film mondaniva- lója, amit az erdélyi örmények mindig is hangoztattak: „Ne fogadj el semmit sem ingyen, mert benyújtják érte a számlát.”

3. *Pandzsuni, a jótevő* – játékfilm (95')

4. *Hájr Méhr* (38') Miatyánk – Rendező: Kali Kinga

5. *Az Erzsébetvárosi örmény búcsú Er- délyben* – dokumentumfilm (37') – Ké- szítette: ifj. Opra Vilmos

6. *Örmény Gyökerek, A II. Örmény Kul- túra Hete 2008-as rendezvénysorozat* – dokumentumfilm (48') – Rendező: dr. Issekutz Sarolta

Husher/Emlékek

(dokumentumfilm, 46')

A fiatal örmény származású rendező, Avedis Ohanian dokumentumfilmjében az 1915-ös törökországi örmény genocídium Olaszországban megtelepedett, maradék túlélőit szólaltatja meg az általuk megélt borzalmakról, a törökökkel kapcsolatos érzéseikről. Franciaországhoz és az Egye- sült Államokhoz képest ide kisszámú túl- élő érkezett, mégis fontos és erős diasz- pórát alkotnak – de mivel hosszú ideig hallgatás övezte a témát, mintha el kellett volna titkolniuk, mit is éltek át, sokan örökre elsüllyesztették rettenetes emlékei-

ket, belesüppedve valamiféle demenciába. Azonban azon idős szemtanúk, akiket mégis emlékezésre bírtak, megrendítő módon vedlenek vissza előttünk védte- len kisgyerekké, és szinte gyerekhangon mesélik el az általuk elszenvedett sérel- meket, az iszonyat útját – és egészítik ki vallomásaik által az egykori népi- rás emlékezetének fájdalmas tablóját. Megindí- tó, töredezett és értékes tanúvallomásukat nemcsak archív fotókkal illusztrálta a ren- dező (Armin Wegner német tiszt korabeli fényképeivel a pusztításról), de filmjében örmény és nem örmény származású hí- reségeket is megszólaltat. Történészeket, mint például a Boghos Levon Zekiyant, a velencei Ca' Foscari Egyetem Örmény Tanszékének vezetőjét, vagy dr. Aldo Fer- rari, az örmény történelem szakértőjét; il- letve a magyar közönség által már ismert író- nőt, Antonia Arslant, a magyarul is ol- vasható Pacsirtavár című regény szerzőjét – valamint egy szíriai lelki vezetőt is.

Azoknak, akik a Pacsirtavárát olvasták, különleges élményben lehet részük a film megtekintésekor: az egyik interjú- alanyt, Hripszimét már a regény lapja- iról ismerhetik – ő volt az a regénybeli fiatal Hripszimé, aki a kényszerű szám- úzetés útján szülte meg gyermekét, azt a csecsemőt, akit aztán a zaptijék, a török kísértőcsendőrök féktelen dühükben a szuronyukra tűztek. Egy regény hús-vér szereplőjét viszontlátni nem csupán a re- gény történéseit hitelesíti, de megerősíti az Genocídium jelenvalóságát is. Ugyan- akkor a filmkockák nyomán megtapasz-

talható, hogy ezekben a túlélőkben nem él semmiféle megtorlási vágy, pusztán szeretetben szeretnének élni.

A film 2008-ban elnyerte a New York-i Nemzetközi Független Dokumentumfilm Fesztivál legjobb politikai dokumentumfilmért járó díját a nemzetközi kategóriában.

Tözsövzsik

– egy film élete –

1961-ben *Arman Manarjan*, a fiatal filmrendező szakos hallgató Atrpet (1860-1937) egyik történetének filmre vitelét választotta szemináriumi dolgozatként. A húszperces rövidfilm forgatókönyvének megírására bátyját, a Goriszi Színház igazgatóját, *Jervand Manarjan* kérte fel, aki pár napon belül el is készült vele. S bár a főszerepeket neves színészegek alakították, a forgatás során senki sem gondolta, hogy olyan film készítésének lehetnek részesei, amely a későbbiekben nemcsak tananyag, hanem Örményország egyik legismertebb és legkedveltebb filmje lesz. A Tözsövzsik szó hallatán ugyanis kevés örmény akad, aki először ne a filmre gondolnak, s csak másodsorban a történet bonyodalmát okozó örmény ételre, a bárány vagy marha kisütött belsőségeiből (máj, tüdő, szív, gyomor) hagymával, borssal, paradicsompürével készített tözsövzsikre. A film olyannyira az örmény mentalitás részévé vált, hogy a szellemet, lelket nyomorgató helyzetbe került embert ekképpen intik barátai: Vigyázz, nehogy Tözsövzsik legyen belőle!

Népszerűsége minden bizonnyal a szív-bemarkoló történetből s az emberi karakterek művészi megjelenítéséből fakad. A kor olyan elismert színészióriásai követték hétről-hétre a fiatal rendező utasításait, mint *Hracsja Nerszisjan*, *Arman Kotikjan* és *Colak Amerikjan*. Hracsja Nerszisjan,

aki egész pályája során szegény embereket játszott, ez egyszer szeretett volna ír lenni, úrként a közönség színe elé lépni. Ám tisztelettel fejet hajtott a fiatal rendező határozott megérzése előtt, és elvállalta Nerszesz testvér felejtethetetlen szerepét. Őszintén vallotta be: maga sem gondolta volna, hogy annyi szerep után, épp a Tözsövzsik által fog naggyá válni. — Ez volt utolsó filmje. A forgatáson senki sem tudott súlyos betegségéről. Röviddel azután, örökre távozott.

A film az 1960-as évek fiatal nemzedékének első alkotásai között szerepel az örmény filmtörténetben. Az első nyugati örmény nyelvjárásban forgatott film, és elsőként szólt a nyugati örmények életéről, melyről sokáig nem lehetett beszélni Szovjet-Örményországban. A készítőik tudatos törekvése volt, hogy megváltoztassák a II. világháború után a környező országokból betelepülő örményekről kialakult elutasító közvéleményt. A nehéz körülmények között élő keleti örmények ugyanis nem nézheték jó szemmel a betelepülőök megérkezését, jóllehet azok a kormányzat hívására, szervezett lakosságcserek során jöttek. Ekkor terjedt el megnevezésükre a gúnyos konnotációjú akhpar („testvér”) kifejezés. A film készítőinek feltett szándéka volt, hogy visszaadják az akhpar szó becsületét; hogy bemutassák, a határon túlról érkezők ugyanolyan örmények: gazdagok vagy szegények, büszkék és szerények.

A film társadalmi jelentősége ezen a ponton kapcsolódik össze a személyes történetekkel. Mindhárom főszereplő színész törökországi örmény család sarja volt, mindhárman fiatalon átéltek a Genocídiumot; a rendező-forgatókönyvíró testvérpár pedig Iránból érkezett – a történet és a szándék hitelességet csakis a személyes sorsok súlya által nyerhetett.

Dukai Ditta

Örmény kultúra hete 2009

Régóta vártuk

Június 20-án du. 15 órakor nagy érdeklődés mellett nyílt meg az örmény katolikus közgyűjtemény a Budapesti Örmény Katolikus Plébánia emeletén. *Kopeczky Lajos* moderátor köszöntötte a megjelenteket, köztük a MEH Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztálya örmény referensét, *Kiss Szilviát*, aki néhány keresetlen szóval üdvözölte e jelentős eseményt. *Gál János* restaurátor a múzeum újrarendezése szép feladatáról beszélt, melyet *Nagyné dr. Sebestény Krisztina* kiállítás rendezővel együtt végzett. De a munka még nem fejeződött be, a katalógus, a látogatók számára információs lapok elkészítése még hátra van.

Wertán Zsoltné az örmény katolikus egyházi szabályzatról adott ismertetőt, majd *dr. Issekutz Sarolta* a Lelkészség megalakulásától kezdve a Budapesti Örmény Katolikus Plébánia történetét és harcait elevenítette fel, mintegy lezárva a múltat, majd megnyitotta a kiállítást. A jól megvilágított, igen hangulatos, áttekinthetően berendezett kiállítótér hatásosan emeli ki az örmény gyűjtemény világi és egyházi muzeális értékeit, az örmény családok adományaként gyűjtött családi relikviákat, bemutatva a magyarörmény polgári otthonok hangulatát is.

A Világosító Szent Gergely védőszent tiszteletére tartott búcsús mise idén igen nagy látogatottságnak örvendett, melyet *Fülöp Ákos* atya *Dr. Szederkényi Károly* esperes plébánossal együtt koncelebrált. Az esperes plébános ezüstmisés áldást adott az örmény katolikus hívekre. A szép napot egy finom örmény szeretetvendégség, agape zárta, hosszan tartó beszélgetéssel. M

Saragán-gondolatok

„Angyalok és égi erők sokasága szállt le a mennyből az egyszülött királylyal, akik énekeltek és azt mondták: Ó az Isten Fia. Mindnyájan mondjuk: Örvendeztetek egek és vigadjon a világ alapja, mert az örökkévaló Isten megjelent a földön és az emberek között forgolódott, hogy üdvözítse lelkünket.”

Ez is kerubének, és szerepel a Nagyboldogasszony-napi liturgiában, bár eredetileg a karácsonyé. Ezt látjuk a bevezető szavakban, hisz a szöveg a betlehemi angyalokra utal. De az angyalok éneke nem köthető időhöz, az akkor is hangzik, s olyan okból is, ha valaki a mennybe jut. Ez igen érvényes Mária mennybemenetele alkalmából. Fia, Jézus vitte őt fel, aki tőle testesült meg. „Az emberek között forgolódott”: Jézus, mint megtestesült Fíúisten mindenütt jelen van, közöttünk is, csak fel kell fedoznünk Őt!

Dr. Sasvári László

dr. Issekutz Sarolta

Örmény katolikus közgyűjtemény megnyitása

A hazai történelmi örménység – kb. 15–20 ezer –, Erdélyből származik, magyar anyanyelvű. Ősei 1239-ben az „ezeregytoronyú” Ani székesfővárosból menekültek a mongol, tatár invázió elől, majd évszázadokon keresztül tovább menekülve 1672-ben Erdélyben találtak új hazát. Szabad királyi városokban – Szamosújvár, Erzsébetváros – működő önkormányzataik, zárt közösségeik (Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz), az ősi gyökerek, az ősi vallás és kultúra, a közösségi összetartozás jellemezte életüket. Trianon tragédiája ismét menekülésre kényszerítette többségüket, így áttelepültek Magyarországra, ahol már jelentős erdélyi örmény diaszpóra működött, jelentős társadalmi és politikai, gazdasági erőt képviselve. Több minisztert, miniszterelnököt, felelős politikai, gazdasági, kulturális és tudományos vezetőt adtak a magyar társadalomnak, valamint művészeket, tudósokat, bírákat, ügyvédek stb.

Az erdélyi örmény katolikus egyházközségektől elszakadt közösség 1922-ben megszervezi és létrehozza a „Fogolykiváltó Boldogasszony és Világosító Szent Gergely” Örmény Katolikus Lelkészséget, mely kezdetben bérlakásokban működött. A Bp. IX. ker., Ráday u. 11–13., Andrassy út 52., Teleki Pál u. 8., majd a Semmelweis u. 9. II. emeletén 1974-ig működő plébánia és kápolna mindvégig összetartotta a közösséget úgy a hitélet, mint az örmény kultúra ápolása, a közösségi élet területén.

Kádár Dániel apátplébános elévülhetetlen érdeme, hogy adományok gyűjtésével (hazai és külföldi adománygyűjtő

körútjai során) sikerült megszerezni úgy a tulajdonjog megszerzéséhez, mint a kápolna építéséhez, az ingatlan teljes átalakításához szükséges pénzalapot.

A Budapesti Örmény Katolikus Lelkészség 1957-ben megvásárolta a Budapest XI., Orlay u. 6. szám alatti többlakásos ingatlan fele részét lakott állapotban, majd 1971-ben tulajdonközösség megszüntetése jogcímén megszerezte a másik felét is, a lakókat kártalanította, az ingatlan birtokba vette. Ezen jogi feladatokat dr. Issekutz János, a Lelkészség ügyvédje végezte, majd nyugdíjba vonulása után én vettem át a jogi ügyek intézését. Sikerült a lepusztult állagú felépítményt átalakítani, az egész ingatlant felújítani, a kápolnát felépíteni. 1975-ben az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye megyéspüspöke felszentelte az új, önálló, az országban egyedüli örmény katolikus kápolnát, majd megnyitásra került a hosszú évtizedek óta, főleg a hívek és jogi személyek adományaiból összegyűlt örmény egyházi és világi műtárgy együttesből álló, a Lelkészség emeletén berendezett múzeum és könyvtár is. Ezen munkálatokban elévülhetetlen érdemeket szerzett a nemrég el-

hunyt Batári Ferenc főmuzeológus is, aki tanácsaival segítette a plébánost. Kádár Dániel apátplébános 1988-ban bekövetkezett halálával pásztor nélkül maradt a nyáj. Ezt kihasználva egyes hangadók az egyháztanácsot sikeresen szétverték, s ezzel az egész közösséget is.

1994-ben megalakultak az örmény kisebbségi önkormányzatok. Akkori országos vezetője a Budapest-Esztergomi Főegyházmegye tudta és hozzájárulása nélkül kisebbségi önkormányzati célra is birtokba vette az Lelkészséget, majd 1996-ban választási csalással egyháztanácsot választott tettestársaival együtt, túlnyomó többségében nem örmény katolikusokból. 1998-ban pedig jogszabálysértéssel egy álegyházat hozott létre a Bp. XI. Orlay u. 6. szám alatti Örmény Katolikus Lelkészség ingatlanába bejelentett székhellyel, melynek hitelvei máig ismeretlenek. Az álegyházat 10 év után, idén tavasszal sikerült székhelyének megváltoztatására bírni, a Dr. Erdő Péter bíboros, prímás felhatal-

Wertán Zsoltné

mazásával 2007-ben indított polgári per hatására. 1996-tól folyamatosan harcba álltunk, illetve álltam a bécsi Mechitarista rend, majd az itteni álegyház képviselőivel, akik az örmény katolikusok ingatlanát és egyházi ingóságait maguknak szerették volna megszerezni. Az álegyház birtokbavétele után bennünket, örmény katoliku-

sokat kirekesztettek saját ingatlanunkból, illetéktelenek birtokolták a plébániát és múzeumot, amelyhez sajnos az akkori plébános és kiegészítő plébános is segítséget nyújtott. 1999-ben kénytelen voltam az álegyház ellen büntető feljelentést tenni a Fővárosi Főügyészségen, amely eljárás évekig tartott, majd csendben megszűnt ismeretlen okból, bár közokirat hamisítás és más bűncselekmények miatt indult. 2001-ben az ecsmiadzini örmény apostoli egyház is megpróbálta az örmény katolikus ingatlanunkat birtokba venni, azonban sikerült az illetéktelen beköltözést is megszüntetni. A harcot személyemben én vállaltam megvívni, így napi kapcsolatban voltam az Esztergom-budapesti Érseki Hivatallal, a Fővárosi Főügyészséggel, az egyházakat felügyelő állami szervekkel.

Nem mulaszthatom el megköszönni dr. Csordás Eörs, dr. Paskai László bíboros irodaigazgatója segítségét az örmény katolikus egyházunk ügyének rendbetétele ügyében, Dr. Semjén Zsolt, a KDMP elnöke segítségét a hazai örmény katolikusok tulajdonát képező műtárgy együttes közgyűjteménnyé nyilvánítása ügyében, melyhez segítséget a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal főmunkatársa Turok Margit nyújtott, szintén napi kapcsolat formájában.

Gál János és Nagyné dr. Sebestény Krisztina

Fülöp Ákos atya és Dr. Szederkényi Károly esperes plébános a misén

A Budapesti Örmény Katolikus Lelkészség megmaradt műtárgy együttesét – ugyanis több minden elveszett az illetéktelenek kezén, mint ahogy a leltár is – 2002-ben, az Orbán kormány utolsó napjaiban dr. Semjén Zsolt segítségével és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által sikerült védelem alá helyezni, majd közgyűjteménnyé nyilvánítása is megtörtént.

Valamennyi téren a személyes közreműködéshez az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület biztosította az anyagi alapot. Így az általam felvállalt templom visszafoglalást követő teljes zárcserét az egész objektumban az EÖGYKE vállalta magára, mint ahogy a közgyűjteményi leltározás anyagi terheit is többszáz ezer Ft összegben. Azóta is jelentős összegekkel segítjük nemcsak a működést, rendezvényeket stb., de a múzeum megnyitását is.

Az egyedülálló műtárgy együttes színe a hazai örmény tárgyi kultúra palettáján, felel az örmény egyházi és világi művészet legkülönbözőbb ágait: festmények, ötvöstárgyak, kerámiák, szőnyegek, népművészeti ruhák, liturgikus öltözetek és kegytárgyak, kódexek és kéziratok szere-

pelnek benne. Kiemelkedő értékét képezi a gyűjteménynek a hazai örménység családi hagyatékai, kegytárgyai, okmányai.

Az Örmény Katolikus Lelkészség élére az EÖGYKE kérésére 2007. május 15-étől Fülöp Ákos, erdélyi örmény származású plébános került adminisztrátori kinevezéssel, aki kettős rítus szerinti felhatalmazás alapján végzi egyházi és közösségi szolgálatát, mint ahogy az EÖGYKE kérésére került kinevezésre korábban az egyházi Gondnokság három tagja, *Zakariás Antal* világi elnök, *Wertán Zsoltné* és *Kirkósa Gyula* is.

Az 1970-es évek építési anyagaiból létrehozott objektum állaga erősen amortizálódott. Ezért 2006-tól az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület képviselőiből alakult kerületi és fővárosi örmény önkormányzatok segítségével jelentős felújítási, korszerűsítési munkálatok indultak, célul tűzve a múzeum felújítását és újrendezését is.

Ma a felújított kiállítótér és tematikusan újrendezett kiállítás megnyitására kerülhet sor, mindenki örömeire.

Meg kell említeni, hogy az EÖGYKE kérelmére megalakult a többségében képviselőiből álló egyházi Gondnokság elvülhetetlen érdeme, hogy sok szervezéssel, szellemi és fizikai munkával, időráfordítással eljutottunk ideig. Kiemelkedően sokat dolgozott az elmúlt évek alatt *Zakariás Antal* Dirán, a gondnokság világi vezetője, valamint *Wertán Zsoltné*, *Kinga Asszony* és családja, továbbá a nemrég elhunyt kedves barátunk, *Kirkósa Gyula*. Köszönet önfeláldozó munkájukért.

A kiállítótér tematikus újrendezése *Gál János* restaurátor és *Sebestény Krisztina* kiállítás rendező érdeme.

Meg kell említeni, hogy 2006–2008 közötti időszakban a Lelkészség felújítása és karbantartás céljára 2 486 eFt, míg

a Múzeum felújítása és karbantartása céljára 5 288 eFt került felhasználásra, továbbá a Lelkészség fenntartására és működésére 1 879 eFt. Az alábbi örmény önkormányzataink nyújtottak segítséget anyagi támogatásukkal a felújítási, karbantartási és működési kiadásokhoz. A 2006-os választások előtt ugyanis az EÖGYKE képviselőjelöltjei írásbeli kötelezettséget vállaltak arra, hogy a Budapesti Örmény Katolikus Lelkészség működésének támogatására minden évben legalább 50 eFt-ot, illetve költségvetésük 5 %-át átutalják. Fő támogató a Ferencvárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat volt 5,1 millió Ft-ot is meghaladó támogatásával. Ezt követte sorrendben a FÖÖ, az EÖGYKE, XI. ker., ÖÖÖ EÖGYKE frakciója, a XIV., XIII., II. és XII. ker., a VIII. ker., majd a XV., végül az I. ker. 50 ezer Ft-tal. Ezen kívül a XI. ker. Önkormányzat és a NEKH nyújtott pályázati támogatást. Köszönjük valamennyi támogatónak adományát, illetve pályázataink támogatását.

Felhívom önkormányzataink és az egész közösség figyelmét arra, hogy még sok munka van hátra, pl. a múzeumi központi fűtés rendszere kicserélése, a tetőtéri könyvtár és levéltár kialakítása, stb. Szükség van minden fillérre, amit jószándékú támogatóink felajánlanak.

Hosszú és kemény küzdelem áll mögöttem, amelynek hiteles és teljes történetét, mint átélő és túlélő csupán én ismerek. Önzetlenül vállaltam fel a harcot, örmény

őseim és különösen édesapám emlékére, kötelességemnek érezve azt. A dokumentumok rendelkezésre állnak, melyeket a Plébánia kéziratára megszületésével hivatalosan át fogok adni megőrzésre.

Ezúttal köszönetet mondok dr. Paskai László bíboros úrnak és dr. Erdő Péter bíboros úrnak, akik megtiszteltek avval, hogy a hazai örmény katolikus egyház fennmaradása érdekében a megtisztulási folyamatot vezessem és bíztak bennem és a sikerben.

De engedjenek meg egy tanácsot, amelyet azok számára címzem, akik az örmény katolikus egyház ügyében szerepet vállaltak a jelenben és kívánnak vállalni a jövőben. A múltból okulni kell. Nem szabad megengedni semmilyen érdektelvezéssel, hogy a hazai örmény katolikusok hitélete, plébániája, múzeuma, egész vagyona ismét kiszolgáltatottá váljék. Az ördög nem alszik. Ezt sajnos tudomásul kell venni.

Ezennel az egyházi közgyűjteményt megnyitom.

(Elhangzott 2009. június 20-án, az örmény katolikus múzeum megnyitásakor)

Az Orlay utcai templomban a mise résztvevői

Örmény kultúra hete 2009

Örmény művészek gálája

Június 21-én vasárnap a Magyar Kultúra Alapítvány Székházának Corvin terme adott helyet az Üvöltő kövek birodalma című gálaműsornak. Az előadást a Budavári Örmény Önkormányzat elnöke, Várady Mária színművész rendezte és konferálta. A Himnusz után meleg szavakkal nyitotta meg az estet: „Menekülés idején az örmények legfőbb kin-

Várady Mária színművész

csüket, a Bibliát lapokra szedték, és szétosztották a közösség tagjai között. A vészkorszak elmúltával összegyűltek és újra összefűzték a Bibliát. Ha hiányzott a lapokból, tudták, a menekülő végleg elveszett. Örmény kultúránk kincseit rakjuk ma itt össze... Ezen az estén művészeink ízelítőt adnak abból a kultúrából, amelynek ihletője az örmény szellem, a történelem,

Ferenczy Csongor színművész

terepet fellépő művészeinknek, akik ünneppé teszik a mai estét...”

A műsorban Wass Albert verset mondott Ferenczy Csongor, a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház, majd a budapesti Nemzeti Színház művésze. Örmény népzenei összeállítást hallottunk a szerelemtől, a vágyakozásról és a tánc örömeiről Juhász Endre (duduk),

Gyulai Csaba (örmény dob) és Puskás Eszter (ének) előadásában. A marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Egyetemen egy osztályba járt Csengőffy László, és Erdélyi Mária. Életútjuk a gálán ismét találkozott, Csengőffy László Jánosházi György: Örmények és Kányádi Sándor: Örmény sírkövek című versét szavalta, majd a művésznő Szalay Károly: Mály

Gerő humoros történeteit olvasta fel. Ezután Fogolyán Kristóf fuvola-művésztől Mozart D-dur fuvolaversenyének első tételét hallottuk.

dr. Issekutz Sarolta, az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, a Fővárosi Örmény Önkormányzat elnöke köszöntőjében hívta az érdeklődőket az utolsó

Kátainé Szilvay Ingrid zongora- és orgonaművész

Nelson Sahakjan operaénekes

két nap programjaira, és kitért arra is, hogy ha minden örmény gyökerű művész fellépne, akkor hajnalig is eltartana a műsor.

A gálaest Chopin Cisz-moll fantázia és impronte, és Bartók Béla: Román népi táncok című darabjával folytatódott, Kátainé Szilvay Ingrid zongoraművész virtuóz előadással örvendeztette meg a hallgatóságot. Örmény nyelven énekelt Armen Tigranian: Anus

című operájának második felvonásából Saroy áriáját Nelson Sahakjan operaénekes, zongorán kísért Gajane Jaghastpanyan. Két Ady verset hallottunk a nagyváradi Szabó Anikótól, aki a Soproni Petőfi Színházban érett színésszé Mikó István direktorsága idején. Majd tangóharmonikáján saját szer-

zeményeit adta elő Yengibarian Dávid. Várady Mária színművész mesteri szavalata is lenyűgözte a közönséget. Befejezésül Hacsaturján Kardtánca és a Toccata hangzott el, művészi átéléssel zongorázott Gajane Jaghastpanyan.

A közönség vastapsal köszönte meg a

művészeknek a szép előadást, amely az örmény Himnusszal ért véget. Az est szeretetvendégséggel zárult. A programot támogatta a Budavári Örmény Önkormányzat, a XI.-, a XIII.-, a Zuglói-, a Józsefvárosi Örmény Önkormányzat, a Ferencvárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat és az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület.

(BA)

A gálaműsor közönsége

Örmény kultúra hete 2009

Ecsmiadzin kincsei – kiállítás

Június 22-én nyitotta meg *dr. Issekutz Sarolta* a XII. ker. Művelődési Központ kupolatermében az Ecsmiadzin város építészeti remekeit és az Apostoli Örmény Egyház műkincsgyűjteményét bemutató kiállítást, amelynek kiállítási anyagát az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület bocsátotta rendelkezésre. A kiállítás megnyitóján közreműködött *Takács Bence* előadóművész, *Renczés Dávid* (trombita), *Renczés Balázs* (cselló) és *Bakó Mária* (ének). A kiállítás fővédnöke *Lovas Pál*, a kerület alpolgármestere volt. A kiállítást rendezte a XII. kerületi Örmény Önkormányzat.

A látogatók az örmény nép gazdag kulturális hagyatékából kaptak ízelítőt. Az ősi örmény építészeti emlékek a Kr. e. IX–VI. századig, az Urartu időszakig nyúlnak vissza. Az építészet remekeinek bemutatása mellett helyet kaptak a khacskarok, a fémművészet, a fafaragások, a szőnyegkészítés, a hímzések, nyomott textíliák, miniatúrák és a festészet egy-egy szép alkotásai is. A khacskarok: kő-keresztek, az emlékezés kövei. Csipkeszerű kőfaragványok, amelyeket teme-

Renczés Balázs csellóművész

tőkben síremlékként, templomok környezetében díszítő elemként, emlékkövekként is használtak. Egyedi és sajátos remekművei a középkori örmény nemzeti művészetnek – olvasható a kiállítási meghívó ismertetőjében.

–bé–

A megnyitó résztvevői

Örmény kultúra hete 2009

Hiánypótló- és dokumentumkönyv zenés könyvbemutatója örmény vacsorával

Június 23-án, kedden délután 6 órakor a Marczibányi Téri Művelődési Központ Kamaraterme és előcsarnoka adott otthont a III. Örmény Kultúra Hete záró programjának, a könyvbemutatóknak, a fellépő örmény népzene együtteseknek és örmény ízekkel készült záró vacsorára érkezett vendégeknek.

dr. Issekutz Sarolta, az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület elnöke köszöntő szavai után bemutatta az *Erdélyi Örmény Múzeum sorozat 13. kötetét, az Örmény halottkultusz és temetkezés, Erzsébetváros és örmény katolikus temetője* című könyvet. A könyv szerzője elmondta, a múlt emlékeinek megmentése, rögzítése fontos feladat. Nem gondolta, mennyire nehéz témát választott, nemcsak azért, mert e témának nincs irodalma Magyarországon, de szerte a nagyvilágon sem. Még az Örmény Nemzeti Könyvtár igazgatója sem tudott segíteni. Hiánypótló mű született. Az etnográfus *Dukai Ditta* szerezte be az örményországi örmény halottkultuszra vonatkozó információkat tanulmányához. Míg *Issekutz Saroltának* az erdélyi örmény halottkultuszra vonatkozó információkat *Szongott Kristóf, Ávedik Lukács, Tarisnyás Márton, Gergely Katalin* írásai adták, amelyekben lehetett adatokat, vagy hivatkozásokat találni. Az ősök továbbmenekítették az örmény halottkultuszt, hozták magukkal az ősi szokásokat, amelyek visszaköszönnék az erdélyi temetkezési szokásokban. A mára „elörménytelenedett” Erzsébetvárosról szól a könyv második része, a szabad királyi város temetői monográfiája. Az örmények elhagyták Trianon

Dr. Puskás Attila és dr. Issekutz Sarolta

után Erzsébetvárost, áttelepültek az anyaországba. Hogy kik „tűntek el”, azt csak sejteni lehet, de a könyv rögzíti a jelent, a mai sírállományt, a temetettek listájával. A temető teljes sír anyagát a könyv végén egy DVD melléklet tartalmazza. A tanulmány egyúttal az ősökre is emlékezik. Az erzsébetvárosi alapítókra, a polgármesterekre, a tanítókra, a kereskedőkre, mindazokra, akik gazdaggá tették a várost, a templomot és az iskolát.

Az időközben magyarrá vált örmény kisebbség is folyamatosan küzd azért, hogy megmentse és megismertesse értékes és izgalmas, sajátos kultúrájának,

Juhász Endre (duduk és zurna), Puskás Eszter énekművész, Gyulai Csaba (örmény dob),

hagyományának minél több szeletét, szellemi és tárgyi emlékeit saját maga, gyermekei, unokái, de az egész egyetemes kultúra számára is. dr. Issekutz Sarolta ezért küldi el 80 közgyűjteménynek is a könyveket, hogy legyen dokumentum az utókor számára. Az örmény halottkultuszról három sort adott ki az internet, és egy nevet. E-mailen elérte a Padovában élő professzort, aki elküldött egy anyagot, de az csak egy része

ta azokat, hogy el tudja olvasni az ősi feliratokat. Ismert és új családok neveit

Dr. Szuper Géza (gitár), Baráth Emőke (énekművész), Vikol Kálmán (klarinét)

az örmény halottkultusszal foglalkozó témának – mondta Dr. Puskás Attila, a könyv másik szerzője, aki az örmény halotti liturgiát dolgozta fel, amely a mai napig előfordul a Kárpát-medencében. Felszólalásában elmondta, hogy még most is a kezén érzi a borostyán illatát, amit le kellett tépni a sírokról ahhoz, hogy le tudja fényképezni a síremlékeket, és a töviseket, amelyek-től megszabadított

fedezték fel feleségével – aki ugyancsak hozzájárult a fotók és feliratok elkészítéséhez – az elhanyagolt, lepusztult sírok sokaságán. Szomorú, hogy ősünk emléke feledésbe merül ezeken a sírköveken, hogy nem fogják tudni kik, hol nyugszanak. Erkölcsi és etikai kötelessége minden örménynek, hogy ezt az ősi kultúrát megvédjék, megőrizzék. Így ők is örömmel vettek részt ebben a munkában.

dr. Issekutz Sarolta köszönetet mondott a könyv kiadásában résztvevőknek, valamint a támogatóknak, majd zenével folytatódott a könyvbemutató: Puskás Eszter énekművész vezette népzene együttes játszott, Juhász Endre dudukon és zurnán, Gyulai Csaba örmény dobon. Eszter elbűvölő hangján szálltak a lelket felemelő örmény egyházi- és népzene dalai.

A zenés percek után a II. Örmény Kultúra Hete Budapest, 2008. április 17–25., azaz a kilenc nap tizenkilenc programját tartalmazó könyvet mutatta be a szerkesztő: dr.

Issekutz Sarolta. Az esemény tizenegy fővárosi kerület örmény önkormányzatának, a Fővárosi Örmény Önkormányzat és az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület példátlan összefogásával valósult meg. A rendezvénysorozat gazdag anyaga, – kiemelten a 335 éve Magyarhonban c. nemzetközi konferencia előadásai –, szerkesztett és

részben bővített változatban kerültek a dokumentumkötetbe. A könyv ugyancsak tartalmaz egy DVD mellékletet, a rendezvénysorozatról szóló Örmény gyökerek című 48 perces színes dokumentumfilmet is.

A vacsora előtt ismét zene szólt, magyar-örmény dalokat szólaltatott meg dr. Szuper Géza gitáron, Vikol Kálmán klarinéton, és gyönyörű hangján Baráth Emőke. A vacsora három féle ételből állt, Sergio Tabeira és csapata készítette dr. Issekutz Sarolta: Erdélyi örmény konyha, fűszerezve c. könyvének receptjei alapján. Angadzsabur levest (32. oldal), majorsághúst (pulykamell) szilvával, örmény rizskörettel (54. oldal), vegyes salátát (96. oldal) és túrós bélest (76. oldal), valamint félszáraz Balaton-felvidéki vörös és fehér bort szolgálták fel a pincérek, miközben a „fehér asztal mellett” újra egymásra találtak az erdélyi és az anyaországi örmény gyökerű barátok.

(Béres)

A vacsora dr. Issekutz Sarolta Erdélyi örmény konyha, fűszerezve című könyvének receptjei alapján készült

Dr. T. Veres Éva

Különleges örmény ételek

Erdélyi örmény konyha, fűszerezve, ez a címe a dr. Issekutz Sarolta által szerkesztett könyvnek, mely 2008-ban Budapesten látott napvilágot.

Mielőtt a könyv méltatására térnék, szólnom kell ennek a szomorú sorsú, a világban szétszóródott népről, az örményekről. Annál is inkább, mert feltételezéseink szerint az én őseim is Örményországból jöttek Erdélybe az ezerhét-század évek végén, és éltek Moldvában, Gyergyóban, Szamosújváron, Vácon, végül Nagyenyeden. Apai ágon dédanyám *Dajbukát Nagy Rózsa* volt, tiszta örmény, ismerte és beszélte az örmény nyelvet, és rendkívül finom örmény ételrecepteket hagyott ránk, ugyanakkor rafinált fűszerezési módozatokat is, amit mai napig használunk. De erre még később visszatérek.

Magyarországon manapság mintegy 15–20 ezret számláló örmény közösség él, jórészt a fővárosban, mindenik örmény-magyar Erdélyből származik, és valamennyi tagja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületnek, mely 1997-ben jött létre, elnök asszonya dr. Issekutz Sarolta. Az egyesület azért küzd, hogy a magyar örmények továbbra is megőrizzeik identitásukat, célja az örmény kultúra és hagyományok ápolása. Számos rangos kulturális rendezvényt mondhat magáénak. Az örmény közösség kisebbségnek számít, és önkormányzattal rendelkezik. Havi folyóirata van (a „Füzetek” B. K. J.), 1997-ben indította útjára az *Örmény Múzeum* könyvsorozatot. Ennek keretében számos kiadvány jelent meg eddig is, a 11. kötet az örmények étkezési szokásairól szól.

Ezúttal éppen ez utóbbiról írnék, mely egy rendkívüli szakácskönyv, nemcsak a hagyományos örmény konyha remekait népszerűsíti, hanem számos kultúrtörténeti adatot közöl e nagy kultúrájú nép, az örmények múltjáról, hagyományairól. A könyv első részében ilyen fejezetcímeket olvashatunk, mint: Erdélyi örményekről, Milyen is az erdélyi örmény a XVIII–XIX. században, Erdélyi örmény települések (Erzsébetváros, Szamosújvár, Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz).

Az erdélyi örmény konyha című fejezetből megtudjuk, hogy miből főznek az örmények, és rájövünk arra, hogy az örmény konyha alapanyagai azok az egészséges tápanyagok, amiről manapság anynyi szó esik. Vagyis sokfajta gabonaféle (tönkölybúza, köles, árpa, búza, rizs), változatos húsok (szarvasmarha, juh, kecske, disznó, pulyka, tyúk, liba, ruca), különböző hüvelyesek (zöld- és szárazpaszuly, lencse, csicséri borsó). Érdekesként hadd jegyezzük meg, hogy nem egymagukban főzik, hanem egymással társítva.

Az erdélyi örmények táplálkozásában jelentős szerepet játszanak a nyers zöldségek, gyümölcsök és a gomba. Ez a konyha nagyon hasonlít a biotáplálkozáshoz, vagyis azokat a zöldségeket és állatokat használja fel alapanyagul, amit a biológiai rendszerű gazdaságokban termelnek meg manapság. Talán ezért is nagyon népszerű Örményországban a biogazdálkodás, de Erdélyben is már komoly hagyományai vannak.

A továbbiakban azt részletezem, hogy a mi családunkban melyek voltak az évek során a táplálékok alapanyagai. Nagyon

sok gombát fogyasztottunk. Nagyapám, édesapám jól ismerte a gombákat, és erre zsenge gyermekkorunktól közös kirándulásainkon minket, gyermekeket meg is tanított, de unokait és dédunokáit is beavatta a gombaszedés rejtelmeibe. Így szedtünk vargányát, csiperkét, róka- és kucsmagombát, különböző pereszkeket, óriás pöfeteget, korall- és óriás őzláb-gombát, és így tovább sorolhatnánk a különböző erdei és mezei gombákat. A mi családunk ötven különböző gombát ismert és fogyasztott. Az én időszámításom negyven éve alatt édesapám aktív vadász volt, de vadászott a Veress nagyapám ötven éven át, édesapám pedig hatvanöt éven keresztül, így aztán mindegyre szerepelt a vad a családi asztalon. Az évek során megkóstoltam a vaddisznó, vadruca, az őz, a szarvas, a nyúl, a vadgalamb, gerle, szalonka különleges fogásait, de heti több alkalommal is került vadhús az asztalra. Családunk tartotta magát az örmény konyha gazdag fűszerhasználatához. Így a borson és a pirospaprikán kívül csombor, kapor, tárkony, bazsalikom, zsálya, borsmenta, lestyán, majorránna, fodormenta, sáfrányos szeklice, torma, édeskömény, konyhakömény, mustármag, vörshagyma, fokhagyma, sarjadékhagyma, metélőhagyma, petrezselyem, zeller, pasztinák, izsóp, rozmarin, citromfű, borókabogyó, koriandermag, gyakran került az ételekbe. A keleti fűszereket is használtuk módjával: a gyömbért, a sáfrányt, a babérlevelet, a fahéjat, a szegfűszeget, a szerecsendiót, a szerecsendió virágot, a szegfűborsot, a chilit a kurkumát is. Ezeknek az volt az érdekességük, hogy a XX. század elején teveháton hozták Ázsiából, és az enyedi zöldségpiacon árulták az arabok. Használtunk még kandírozott narancsot, mazsolát, reszelt citrom-, illetve grapef-

ruit-héjat. Igaz, ezeket, amióta tele vannak vegyszerekkel, én teljesen kiiktattam a háztartásomból, csak akkor alkalmazom, ha biominőséghez jutok. Viszont a különböző szárított gombák, illetve porok (vargánya, csiperke, pöfeteget, róka-gomba, trombita-gomba) nagyon gyakran nyernek alkalmazást. Mézet minden nap fogyasztott és mai napig is fogyaszt a család, és a különleges örmény fűszert, a churutot is készítette örmény nagyanyám, én vásárolni szoktam, és azt használom.

Ami a zöldségeket illeti, a manapság különlegesnek minősíthetőket örmény nagyanyám idejében, de mai napig is sokat használtuk, és természetjük. Gondolok itt a bimbóskelre, kínai kelre, fekete gyökérre, spárgára, brokkolira, cukkínire, articsókára, hogy csak egy párat említsek.

Visszatérve dr. Issekutz Sarolta örmény szakácskönyvére, nagy nyereség ez nemcsak az örmények, de az egész erdélyi magyar közösség részére, hogy egy ilyen tetszetős és szépkiallítású könyv megjelenhetett, mely az örmény történelmet, szokásokat, jellegzetes örmény ételeket népszerűsíti, és menti át az utókorra. Dicséret illeti érte a szerkesztőt és a kiadót egyaránt.

Az 1990-es évek elején a magyarországi *Biokultúra* lapban, a *Nagyanyám főztje* című sorozatban, több ízben is közreadtam örmény nagyanyám receptjeit, amit Sarolta elnök asszony átvett, ahogy a felhasznált irodalom fejezetben jelezte is. Megközelítőleg 20 ilyen ételreceptet számoltam meg. Ezekből nyújtunk ízelítőt az olvasónak az alábbiakban.

(Megjelent az *Erdélyi Gazda* 2009/3 számában, a *Zenge-zunga leves, a Nyúlgerinc vadasan és a Dáláuzi receptjével* együtt.)

Dr. Sasvári László

Örmény festő – görög kiállításon

A füzetek áprilisi számában olvashattunk gróf *Nákó Kálmán* és *Gyertyánffy Berta* romantikus házasságáról. Ugyancsak április hónap elején kiállítás nyílt a Budapesti Történeti Múzeumban a XVII–XIX. században Magyarországon élt görögökről, s a kiállítást terjedelmes katalógus ismerteti. Ebben olvasható Bellák Sándor tanulmánya: „*Görög festők a 19. századi Pest-Budán*”.

És szerepel itt két kép is, („Cigánylány” és „Spirka cigánylány” címeikkel, mindkettő a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.) *Nákó Berta*, azaz *Gyertyánffy Berta* (1819–1882) alkotásai. A férje

után kapta a *Nákó* nevet és sorolták be a görög festők közé, jóllehet örmény származású volt. (A képek cigánytémáját a kor romantikus szemlélete ihlette, de munkássága ettől tágabb volt!) Az említett tanulmány jegyzeteiből megtudjuk, hogy *Nákó Berta* neve nem ismeretlen a régebbi időkben sem. Sőt rendeztek kiállítást a képeiből, melyről 1906-ban album is jelent meg Hamvay Ödön szerkesztésében: „*Gróf Nákó Sándor által a gróf Nákó Kálmánné festményeiből rendezett jótékony-célú kiállítás emlékalbuma. Bp. é. n.*” (1906). Érdemes volna a festőnővel újólag is foglalkozni.

Egyházi Hírlevél

Szép ünnepünk estéjén először is hálásan köszönöm mindenkinek, aki segített az ünnepet megszervezni. Köszönöm a sok munkát, amelyet a múzeum leltározásában, a helységek rendbetételében és az újrendezésben végeztek, illetve köszönöm a sok anyagi támogatást is.

Szeretettel hívunk mindenkit, tekintse meg a kiállítást! Nyáron a vasárnapi Szentmisékhez kötődően van lehetőség a gyűjtemény megtekintésére.

Vasárnapi Szentmiséink:

Július 5-én és 19-én, mivel táborba indulok vasárnap délután, a Szentmise elmarad. (A nyári időszakban a szokottnál is nehezebb helyettest találni.)

Július 12-én és 26-án magyar nyelvű liturgia lesz.

Augusztusban jelen állás szerint minden vasárnap lesz Szentmisénk.

Szeretettel hívom az örmény katolikus híveket is a Nagytétényi Templom búcsújára, augusztus 15-ére. Az ünnepi Szentmise 18.30-kor kezdődik. (1225 Nagytétényi út 286. 33-as autóbusz)

Kívánok mindenkinek áldott szép nyarat, szép élményeket, feltöltődést!

2009. 06. 20. Világosító szent Gergely ünnepén

Fülöp Ákos
adminisztrátor

Örmény vonatkozású emlékhelyek Budapesten

(2. rész)

Az összeállítást készítette: Dr. Kelemenné Csíkszentgyörgyi-Ficzus Margit, Szücs Enikő, dr. Issekutz Sarolta és Zakariás Enikő

I. kerület

Lázár Vilmos honvéd ezredes, aradi vértanú (Nagybecskerek, 1815 – Arad, 1849)

Örmény nemesi családban született.

Fiatalon katonai szolgálatba lépett: A császári és királyi hadseregben 1834-től 1844-ig szolgált, a 34. gyalogezred hadnagyaként szerelt le.

A katonaság kötelékéből kilépve, viszályon volt a polgári életbe. Zempléni birtokán gazdálkodott 1848-ig.

Polgári pályafutás után (főpénztáros az Első Magyar Központi Vasútnál) 1848-ban jelentkezik a 39. honvédszászlóaljnál, ahol főhadnagyi rangot kap. Miután kiváló képességű parancsnok, gyorsan emelkedik a ranglétrán. Először százados az 1. utászezredben, 1849 februárjától utászkari őrnagy. Áprilisban a Zemplénben állomásozó csapatok parancsnoka, június közepétől hadosztályparancsnok, július 16-tól alezredes, július végétől a 9. hadtest parancsnoka.

Legjelentősebb haditetteit a Felvidék védelmében hajtja végre, de részese az utolsó, vesztes temesvári ütközetnek is. Ezredessé Bem nevezi ki a csata után.

A 9. hadtest maradványai Lugosnál, augusztus 19-én teszik le a fegyvert, *Lázár* törzstiszt letére a tábornokokkal együtt áll a bíróság elé. Kötél általi halálra ítélik, de tekintettel arra, hogy a császári hadseregnek adta meg magát, és mivel csak a szabadságharc utolsó napjaiban lett ezredes, Haynau az ítéletet „kegyelemből” főbelövésre változtatta.

Földi maradványait – hosszas keresés után – 1913-ban találták meg az aradi vár sáncában. Végső nyughelyet ő is az emlékoszlop sírboltjában lelt.

Kivégzése előtti éjjel írta a feleségének: „Adj gyermekeink mindegyikének, ha kilép a világba, egy emléket tőlem – jeleül annak, hogy az, aki becsületesen és tisztán élte egész életét – nyugodtan képes meghalni, ha ártatlanul is, mint én.” Aradi fogságában írt emlékirata Matolai Etele: „Visszaemlékezéseim honvéd életemre” c. művének a függeléke.

Budapesten a IV. és XXI. kerületben neveztek el róla utcát.

Továbbmenve, az Úri utca elején találjuk a Lukács Miklós lakhelyét jelző emléktáblát.

Lukács Miklós karmester, operaigazgató 1905. 02.04.–1986.11.01.

Báró Lukács Miklós Gyulán született. Apja Dr. Lukács György politikus, vallás- és közoktatási miniszter, Békés vm. és Hódmezővásárhely szabad királyi város főispánja, országgyűlési képviselő volt (1865–1950 Farkasrét). A család 1912-ben kapott bárói címet.

Tanulmányait Lipcsében és Berlinben végezte. Tanárai közé tartozott többek között Arthur Schnabel és Paul Hindemith. Több német városban karmesterkedett, majd 1943-tól a budapesti Operaház karmestere. 1944-ben néhány hónapig az Operaház igazgatója. Tanított a Zeneakadémián, és zenekarvezető karnagyja a MÁV Szimfonikus zenekarnak. 1966-tól nyugalomba vonulásáig, 1978-ig ismét az Operaház igazgató-

ja. Opera és hangverseny dirigensként rendszeresen lépett fel külföldön is. Széles repertoárjában megkülönböztetett szerepet kaptak Brahms, Beethoven, Bartók és Kodály szimfonikus művei. Emlékezetes Wagner (Nibelung – tetralógia), Verdi és Richard Strauss előadásokat vezényelt. Számos XX. Századi operát mutatott be: Petrovics Emil: Bűn és bűnhődés (1969), Alban Berg: Lulu (1973), Durkó Zsolt: Mózes (1977). Munkásságáért számos elismerésben részesült, 1956-ban Érdemes Művész címet, 1973-ban Kossuth-díjat, 1978-ban Kiváló Művész címet kapott, 1985-ben 80. születésnapja alkalmából a Magyar Népköztársaság Zászlórendje kitüntést vehette át. 1986-ban halt meg Budapesten, a Farkasréti temetőben nyugszik.

*

A Batthyány tér és a Lánchíd között a Duna partra nyílik a Szilágyi Dezső tér, melynek névadója szintén örmény gyökerű erdélyi magyar. Megjegyezzük, hogy a téren lévő szép református templom lelkészi hivatalában kötött házasságot Ady Endre Boncza Bertával. Dr. Szilágyi Dezső politikus, igazságügyi miniszter, egyetemi tanár 1840-ben született Nagyváradon. Édesanyja az erdélyi örmény származású nemes Lukács Anna. Apja jogász volt, így ő is, követve a családi hagyományt, jogi pályára lépett. Tanulmányait Bécsben és Pesten végezte, majd, mint ügyvéd és újságíró tevékenykedett. 1867-ben az igazságügy-minisztérium titkára. 1870-71-ben Nagy Britanniában tanulmányozta a parlamenti és jogi intézményeket. 1872-ben miniszteri osztálytanácsos és 1874-ig tagja a ko-

difikáló bizottságnak. 1874-89 között a büntetőjog és a politika rendes tanára a pesti egyetemen.

Politikusi pályafutása 1871-ben kezdődött, amikor Gyulafehérvárt képviselői mandátumot szerzett. 1878-ig a Deák párt, majd a Szabadelvű Párt tagja. 1878 és 1886 között a Mérsékelt Ellenzék vezető politikusa. 1889-ben visszatért a kormánypártba, melynek 1898 végéig tagja maradt.

1889 és 1895 között igazságügyi miniszter a Tisza-, Szapáry-, és a Wekerle-kormányokban. 1895-ben megválasztották a képviselőház elnökének.

Tagja volt a főváros törvényhatósági bizottságának.

Jelentős közéleti szerepet vállalt egyházi téren is. 1876-tól a dunamelléki református egyházkerület világi főjegyzője. 1885-től a FELSŐ BARANYA egyházmegye gondnoka. 1898-tól a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.

1897-től a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja.

Minisztersége idején, 1894-ben fogadták el a házassági jogról, a gyermekek válásáról és az állami anyakönyvezésről (polgári házasság) rendelkező törvényeket. Ez rendezte az állam és az egyház viszonyát és lehetővé tette a hiteles anyakönyvi adatszolgáltatást. Nevéhez fűződik a Bűnvádi perrendtartás, az esküdt-széki bíráskodás, az örökösödési eljárás a magánjogban, a közigazgatási bíróság, valamint a képviselő választások feletti kúriai bíráskodás bevezetése is.

Tevékeny élete 1901. 07. 31-én ért véget Budapesten.

Bronz mellszobra a Budapesti Ügyvédi Kamara (V. ker. Szalai u. 7.) székházában, a díszterem előtt látható.

Folytatjuk

Pavlov Boris

Eleméri nemesség

(6. rész)

Egy hét után az újonnan érkezett német családok számára misét szolgáltattak a helyi templomban, hogy megáldják őket, Elemér új lakosait. A misén részt vett Issekutz Mária is.

A Karlsbadból érkező levelekből az derült ki, hogy Ágoston állapota jelentősen javult. Európa több ismert személyiségevel ismerkedett meg, új tapasztalatokat szerzett a modern gazdálkodást illetően, néhány birtok meglátogatásával. Különösen annak örült, hogy látta az új gőzbágot is munka közben a közeli kikötő építésénél, amelyből egynek a megvásárlására szerződést is kötött.

1801 ősze kiváló termést hozott valamennyi gabonánál. Rendkívül jól termett a szőlőskert is. A kastély borpincéjében lévő nagy hordók megteltek borral. Karlszteni főpincérnek rengeteg munkája volt. A tiszai kikötő felé számtalan kocsi indult megrakva búzával és kukoricával. Reggeltől estig a falu népe talpon volt. Idő előtti hazaérkezésével Ágoston is kivette részét a munka szervezésében és elvégzésében is.

Időközben a kastélyban tartózkodott egy utazó festőművész Ausztriából, aki Kiss Gergely és Mária portréit festette meg. Sajnos a festő neve ismeretlen, de több festménye-portréja díszítette a kastély falait, többek között a Kiss családról is. Egy időben a Kiss családnál vendégeskedett Issekutz Mária három leánytestvére is, ugyanis Mária születésnapját ünnepelték. Férjeik nélkül, de a gyerekekkel érkeztek és nagy boldogsággal töltötték meg a kastélyt. Különösen a gyermekszobában volt nagy élet. A középpontban Ernő volt, mindenki körülötte forgolódott.

Az általános örömmámorban Ágoston a torontáli sakkverseny szervezésén szorgoskodott. Ezt a jelentős rendezvényt decemberre tervezték a kastélyban. Mint kiemelkedő sakkmester, Ágoston volt az alelnök, és emiatt az ő feladata volt verseny kifogástalan megszervezése. A korabeli híradásokból csak annyit lehetett megtudni, hogy 1801. december elején zajlott le a verseny.

Az első hópelyhek a tél közeledését jelezték. Mindenhol érződött a karácsony előtti ünnepi hangulat. Mária és Anna visszatértek Budapestről sok-sok ajándékkal. A fogadóteremben a fenyőfa alatt helyezték el a gyerekeknek és felnőtteknek szánt ajándékokat. Nem maradt ki a személyzet sem, mindenki kapott ajándékot.

Karácsony másnapján Anna, Vendling kíséretében meglátogatta Elemér német lakta területét és ajándékokat osztott szét. Ugyanezt tette a szerb karácsony alkalmával, a szerb lakta részen, január 6-án. Már 1802-t írtak, amikor egy váratlan esemény zavarta fel Elemér lakosait. A falu pravoszláv vallású szerb lakosságát egy farkascorda támadta meg, amikor a Tisza felé indultak, hogy szerb szokás szerint tölgyfaágakat (badnjak) gyűjtsenek. Fejszéssel védekeztek a szánokban utazók, de nem minden szánnak sikerült elmenekülnie. Egy lófogató szánnak nem sikerült elmenekülni a megvadult farkasok elől. A becskerekai vadászok hajlövadászatot rendeztek utánuk, azonban sikertelenül, ugyanis a farkasok átkeltek Bácskába a befagyott Tiszán. Mindenek ellenére az élet folyt tovább. 1802. február közepén nagy iparosvásárt

szerveztek. A legnagyobb érdeklődést az eleméri iparosok munkái keltették, akik a legelismertebb iparosok közé tartoztak Torontól vármegyében. Különösen értékelték a szíjgyártó mesterek munkáit, amelyek külföldön is ismertek voltak, mint pl. a különböző nyergek. Az összes nyerget a császári udvar vette meg a lovas hadsereg részére. Nagy elismerésben részesültek az eleméri kovácsok és kocsikészítő mesterek is.

Valamennyi elismerő díjban részesült iparos részére Ágoston fogadást rendezett, melyen értékes ajándékokat adott át nekik. Hálálul a vendégek a kis Ernőnek egy kovácsoltvas hintalovat ajándékoztak. A hintaló, amelyet Ernő annyira szeretett, túlélté tulajdonosát, de később eltűnt a kastélyból. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a hintalovat készítő Bretók kovács évekig patkolta Kiss Ernő lovait.

Március bő esővel kezdődött, de a várt magas talajvíz nem jelentkezett, mivel az erős szelek megszáritották a földet, így a tavaszi munkák időben elkezdődhettek. Elkezdődtek a kastély melletti halastó építésének munkálatai is, melyet Stajner mérnök vezetett, aki elismert haltenyésztő is volt. Ágoston Karlsbadban ismerte meg. A haltenyésztést kizárólag a nemeség számára végezték. Érdemes megemlíteni, hogy Stajner eleméri tartózkodása alatt megismerkedett Issekutz Mária egyik testvérével (szerk. megj.: Dorottya, vagy Veronika lehetett), akivel házasságot kötött, majd a fiatal pár elutazott Németországba.

A tó és a halastó azonban nem volt hosszú életű, benőtte a sás és a nád. Emlékezve Stajner mérnökre és feleségére, akik igen szerettek sétálni a tóparton, a nép a valamikori halastavat a „szerelmesek tavának” nevezte el.

1802. Húsvét napján ragyogó nap sütés volt, így az ünneplők kivonultak a természetbe. Néhány nappal az ünnep előtt a szorgos kertészek és örök kitisztították a fő és mellék utakat a kastélyt körülölelő parkban, a szobanások pedig a kastély helységeit készítették fel a nagy ünnepre. Ugyanis Torontál vármegye főispánja és ismert vármegyei személyiségek jelentették be látogatásukat. A korabeli leírások szerint az egész Kiss család elutazott a nagybecskereki templomba a misére. Ezt követte az ünnepi ebéd, kb. 100 személy és családtagjai részére. A délutáni órákban az eleméri fiúkoros és szólisták koncertet adtak, amelynek fő szervezője Kiss Anna volt.

Húsvét másnapján Ittabéről látogatóba érkezett Kiss Miklós (Nikolaus), feleségével, Katalinnal. Egy napi tartózkodás után Temesvárra folytatták útjukat.

Miklós mindegyik látogatása valamilyen ittabei ügygel volt összefüggésben. Kelemetlen, kapkodó és nem taktikus természete miatt sűrűn rá volt utalva, hogy tanácsért forduljon Ágostonhoz. Így volt ez ez alkalommal is.

Elemértől eltérően az ittabei birtok nem hozta a várt eredményeket, évről-évre kevesebb volt a jövedelme. A birtok hanyatlását Ágoston Miklós nemtörődöm-ségével és életmódjával magyarázta. Felhánnya Miklósnak, hogy az egész évet külföldön tölti és válogatás nélkül rengeteg pénzt költ. Azonban mindezek a beszelgetések eredménytelenek maradtak. Időközben Elemér lakosságát újra nagy szerencsétlenség érte. 1802. május 22-én 16 óra 2 perckor erős földrengés rázza meg a falut. Két ház összedőlt, a megijedt lakosság elhagyta otthonát és az utcára menekült. A pánikhangulat még másnap is tartott.

A Kiss család is elhagyta a kastélyt és a kastélyparkba menekült. Ágoston kivételével, az egész család az éjszakát egy öreg hintóban töltötte. Másnap délután tértek csak vissza a kastélyba. Az összedőlt házak tulajdonosának és családjának Ágoston szállást biztosított a kastély területén, és egyben anyagi segítséget nyújtott, hogy a kárt helyreállítsák. 1802 nyarán és őszén a kastélyban sok

vendég fordult meg. Fogadták az Issekutz családot, az écskai Lázár családot és a temesvári vár főkapitányát feleségével és gyerekeivel.

Ágoston arról is ismert volt, hogy nagyon jó házigazda. Abban az időben az a szólás járta, hogy „ha jó szórakozásra vágyik, látogasson el az eleméri kastélyba”.

Folytatjuk

Czirják Árpád

Kaktusz és fenyő

(Tallózás az Erdélyi magyar breviáriumból)

Székelyföldön született Soó Rezső botanikus, tanulmányaiiban a különféle fenyőkről hosszasan értekezik, a kaktuszfajtákról viszont alig tesz említést. Anélkül, hogy a néhai tudós rendjébe belekaszálnánk, pótoljuk a mulasztást.

Dísznövényként kaktuszt nevelnek a lakásokban. A kaktusz hangulatot teremt a sziklakertekben is. Hálás növény, jól viseli a viszonylag száraz levegőt, és más növényvel ellentétben nem növi ki a szobát. Változatos formájával egész éven át színlát az ablakban, igazi színpompáját azonban a virágzás idején mutatja fel. Az inkább összehúzódo sündisznóra, semmint virágra emlékeztető növénytől az ember nem is várna látványos virágözönyt, ám a kaktusz képzeletet túlszárnyaló, sokszínű virággal kápráztat el. Az amerikai őslakóknak a kaktusz fontos növény volt, felhasználása ma is sokrétű. Ehető gyümölcse az indiánok fő tápláléka, törzsét kiváló takarmánnyként használják fel a száraz vidékeken. Az egyes kaktuszfajok pozsgás szárában található ivóvíz tisztaságú folyadék sivatagi utazók életét mentette meg. A peyote kaktusz kábítószer-tartalmának köszönhetően az aztékok vallási szer-

tartásának fontos kelléke volt. A papok e növénykivonatot kóstolgtatva kezdték a jövőmondást.

Méreteiben és értékében a kaktuszt messze túlnövi a fenyő, szülőföldünk jellegzetes fája. Nélküle Erdély elképzelhetetlen. Az elmúlt években több rendkívül heves szélvihar végeláthatatlan fenyőerdőket tarolt le. Májig ott hevernek a lezuhant, korhadásnak indult fenyőtörzsek. A korábban magasba törő, most szakadék mélyén, a penészes avaron elnyúló fenyők látványa lehangelő. Az az érzésünk támad, mintha a halál az élet fölött aratott győzelmét ünnepelné. Mi, erdélyiek odáig vagyunk a fenyőért és szinte semmibe sem vesszük a kaktuszt, legfeljebb virágzása idején vetünk rá futó pillantást. Vegyük csak szemügyre őket közelebbről!

A kaktusz a föld hátán mindenhol megkapaszkodik: Európától Ausztráliáig, Tűzföldtől a kanadai jégmezőig és a

leghetetlenebb környezeti viszonyokhoz is alkalmazkodik. A fenyő a mérsékelt égövet kedveli és bizonyos földrajzi magassághoz igazodik. Még elvétve sem látunk fenyőt a magas hegycsúcsokon, de az alföldön sem.

A kaktusz elviseli a mostoha körülményeket: a perzselő napfényt, a szárazságot, a nyirkos félhomályt. Ha hosszabb ideig megfelelkezünk róla, bámulatos szívósággal küzd fennmaradásáért, és többnyire életben is marad. A fenyőt, ha szobanövényként gondozzuk, ápoljuk, még beszélünk is hozzá, mint kisgyermekhez csakhogyan jól érezze magát, mégis lekókad, elszárad.

Mi mindenképpen közelében szeretnénk lenni, ő pedig nem bírja környezetünket.

A kaktusz szúrós töviseket növeszt, némely fajta mérgező anyagot termel, ezzel védekezik. A kaktusz felkészül a veszélyekre: a legelő állatok harapására, rágcáslóknak mindennapos támadására. A fenyő gondtalanul él, nem készül fel a védekezésre, nem veszi körül magát tüskékkel és mérgező anyagot sem termel.

Magasra nő abban a hiszemben, hogy minden növénynél erősebb, neki semmi sem árthat. Olykor egy-egy sziklaormon megkapaszkodik, de az akrobata mutatványnak hamar véget vet a heves vihar. A fenyő nem is próbál védekezni. Ha gyökerét, kérgét, lombjait felsebzik, tehetetlenül megadja magát, elpusztul.

Szükségtelen folytatni az összehasonlítást, a kaktusz máris nagyra nőtt szemünkben, a fenyő pedig kisebbedett, törpefenyő lett, olyan, amelyet nagy ritkán itt-ott látni. És mégis, ha választani kellene a két növény közül, Erdélyben a fenyő

Soó Rezső botanikus, egyetemi tanár, az MTA tagja 1903. augusztus 1-jén született Székelyudvarhelyen. Kolozsvári tanulmányok után a budapesti egyetemen szerzett tanári oklevelet és doktori diplomát. 1929-től a debreceni tudományegyetem növényzeti tanszékének vezetője. Intézetével megalapította és 11 éven át vezette az Európa-szerte híressé vált debreceni cönológiai (és ökológiai) iskolát, mely a magyarországi növényföldrajz és fejlődéstörténet vonatkozásában is úttörő. 1940–44-ben a kolozsvári egyetemen a növényrendszertani tanszék, a Botanikus Kert és az Erdélyi Nemzeti Múzeumi Növénytarát vezette. 1955-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora és a Botanikus Kert igazgatója. Hét évtizedet átfogó munkássága során több mint 660 publikációt mutat fel, köztük 30 könyvet. Főbb munkái: Geobotanische Monographie von Kolozsvár (1927), A Tiszántúl flórája (1938), A Székelyföld flórájának előmunkálatai (1940), Közép-Erdély erdei növényzövetkezetei és azok jellemző fajai (1948), A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve (1964–1980). Budapesten hunyt el 1980. február 10-én.

mellett döntenek. Az emberek nemigen látogatnak, ösztönösen a megszokotthoz ragaszkodnak. A fenyő árnyékában élők nem a kaktusz szépségére és „erényeire” figyelnek. Miként tanulta meg a parányi kaktusz a túlélést? Milyen kár, hogy a fenyőből – és néha kedvelőiből is – hiányzik a védekezés ösztöne. Márpedig megkapaszkodás, alkalmazkodás, tűrés, önvédelem nélkül hogy maradhatnak életben?

KÖSZÖNTJÜK A 70 ÉVES LÁSZLÓFFY CSABA KÖLTŐT, ÍRÓT, DRÁMAÍRÓT

Lászlóffy Csaba

(1939. május 21. – Torda)

A József Attila-díjas költő, író, drámaíró, esszéista, műfordító. Kolozsváron él.

1960-ban diplomázott a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán. 1962–68 között az *Igazság*, 1969-től a *Dolgozó Nő*, 1990-től a *Családi Tükör* szerkesztője. 2005-től a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Harminc és valahány önálló verses, dráma- és prózakötet; angol nyelven dráma – az Egyesült Államokban és Angliában. Ezen kívül: a *Varga Domokossal* felvállalt négykötetes magyarságtörténet (1997–1999) és több kötet – három ízben az Európa Kiadó díjával jutalmazott – fordítás: kortárs román költészet. – (*Jebeleanu, Bazil Gruia, Ion Gheorghe, N. Prelipceanu, Aurel Rău, Aug. Doinaş* – *Lászlóffy Aladárral* közösen)

Lászlóffy Csaba oldala a Magyar Művészeti Akadémia honlapján:

<http://www.mmakademia.hu/database/membersform.php?ID=162>

Művei az interneten:

<http://mek.oszk.hu/kiallitas/erdelyi/laszlcsa.htm>

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/modern/laszlof2.hun>

„A legújabb erdélyi magyar irodalom egyik legszebben, vagy legalábbis szervezettebben, gazdagabban bontakozó pályája a Lászlóffy Csabáé. A költő, próza- és drámaíró 1939. május 21-én született Tordán, s a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán végzett 1960-ban... Írói indulása a Forrás-nemzedékhez kötődik, hiszen kevéssel azután jelentkezett műveivel, hogy Szilágyi Domokos, Lászlóffy Ala-

dár, Páskándi Géza, Bálint Tibor és mások színre lépése megtörtént. Az elmúlt harminc évben több mint húsz kötete jelent meg, versek, novellák, kisregények, színművek. Műveire az erdélyi magyar sors tragikumát történelmi mélységekben és párhuzamokban érzékeltető veretesség, erkölcsi látásmód és a sokszínű (abszurd, groteszk) modernség egyaránt jellemző... Határozott történelmi tudatosság, etikai ítélőképesség, példázatos sorsvállalás és magatartásvizsgálat adja műveinek szilárd erkölcsi karakterét, gondolati és hangulati erőteljességét. (...) A bizarr és a groteszk elemek mindig a helyzet abszurditását, ellehetetlenülését, a megsemmisülés és a pusztulás rémséges fenyegetéseit érzékeltetik...”

(*Bertha Zoltán: Erkölcs és történelem, 1994*)

*

„...Munkabírását tekintve inkább egy középkori képmű szerzetesre emlékeztet, egy olyan polihisztorra, aki valamilyen elképesztő szorgalommal vagy élő, eleven, mindent rögzítő memóriával éli, őrzi meg a világot, és írja le önnön külön világát, önmagát. Szinte nincs olyan tudományág, amiben ne lenne járatos, s ne használná fel – talált tárgyként – verseiben, de szépprózai írásaiban is egy-egy diszciplína adathalmazából a legodailóbb, néha legeképesztőbb sort vagy idézetet. Egy helyütt ezt írja, kissé vitázva, önmagáról. „Hiszen már Babits felismerte a némán meghúzódó tiszta arc fölényét a világ hangoskodói fölött. Megpróbálok hát egyre inkább befele építkezni.” (...) Lászlóffy Csaba – s ez számomra most, összes műveit együtt látva derült ki igazán – tudatosan építi évtizedek óta önma-

gát, próbálja ki emberi és költői erejét új és új eszme és versvilágok felépítésére... egyre pörébb és csupaszabb, néhol szinte prózai versmondatokban, így idomulva a lét és a létezés groteszk abszurditásához, abszurd eszközökkel döbbenve rá miniket, olvasóit, ez ő. Pedig – s ezt későbbi könyvi is bizonyítják, pl. A megtörtént jövő vagy A legenda hamuja, a Ki fehérlik vigyázállásban – a dalnak, a személyes lírai hangnak is avatott mestere, csak éppen: Nem a vers írja a költőt, hanem Ő, a költő írja a verset...”

(Bella István laudációja a Berzsényi-díj átvételekor, 1997)

*

„Nagyszerű író, ugyanakkor mintha nem méltányolnák eléggé, vagy azokat nem vesszük észre, akik őt észreveszik. Már első kötetiben egészen másként szólnak a versek, elhagyván a hagyományos lírai kifejezést. Monológjai túlhaladják a kimondás szokásos fegyelmét, s egy más dimenzióban, más szabadságban teremtenek fegyelmet, szerkezetet. Ahogy a magánbeszéd monotóniájára állítja a nyelvet, a logikai egymásból következőség nyomán araszol, fut, ugrik a talányok gátjain át a rejtélyek megfejtéséig. Akár a folyó, miként a teljes világ uszadékait hőmpolygeti – tele szellemi és természeti elragadtatással. Programjának lényege az emberi létezésnek a kultúra történelmében való végiggondolása. Nyelvi ereje a történet és az állapot, az érzelem és az értelem egyensúlyában valami nyelven túli, de-lejes együtthatásban nyilvánul meg.

Mindig a teljességre törekszik, amelyben elfér a legmagasztosabb, az úgynevezett költő tárgy mellett akár az újsághír is, idegen, de mégis odavaló szövegrészek az emberi tevékenység bármelyik területéről, a közvetlen és a közvetett ta-

paszlatat. (...) Egyetemes épületet emel, mikor a töredék dicseleg.”

(Ágh István)

*

A Hiányzol-e magadnak? erdélyi terei analógiába hozhatók (pusztulás, kiszolgáltatottság, kiüresedés, poszthumusz-állapot: „a kincses város leszázalékolt”; „harmóniák helyett a provincia haramiái”; „Ázsia-illatú hóakadályok”; „Európai műút-tervek évszázados sírkövek felett.”) Bodor Ádám ködös, pesszimista, közönyt hordozó Erdély-fikciójával vagy Krasznahorkai László Sátántangójának helyszíneivel, persze csak bizonyos részletekben, bizonyos aspektusból és fenntartásokkal kezelve. A történelmi táj leírása hanyatlástörténet. Az idill csak a gyermekkorban és az ellentétező montázstechnika révén artikulálódik. Végeredményben marad, amit Kierkegaard és Heidegger is a lét alapvető jellemzőjének, alaptényének tekint: az Angist (szorongás, rettegés) és az Unheimlichkeit. Csak radikális nyitottság létezik, mert különben kanti értelemben vett antinómiákba ütközünk. Camus világa ez, Merleau-Ponty „ambiguité”-je, ami nem két, hanem sokértelművé válik inkább már, a létezés paradox logikáját, radikális tapasztalatát érzékeltetve. Ezt a nyitottságot, viszonylagosságot és körköröséget reprezentálja a szerkezet is.

Az egyes textusok és az egész könyv szerkesztettsége, attribútumai, sajátosságai által definiált nyelvi tere, nyelvi-poétikai megkomponáltsága kivételes hitelű „epikát” teremt. Az önanalízis, mások megértésére irányuló experimentációsorozatok, a múltinterpretáció kivitelezésének kötelessége és felelőssége, az apával való kontrasztív szembenézés, a kiküzdött pozíciók, értékrend újbóli felülvizsgálata, mint alapvető hermeneutikai

problémakörök az antikvitástól, a Lazarillo de Tormestől (az egyik első pikareszk- és aparegény) Utassy Józsefen, Ratkó Józsefen, Esterházy Péteren, Nadas Péteren át Kukorelly Endréig fog-

lalkoztatja az irodalmat. „Hol vagyok? / Műhelyemben, egynehányad magammal. / Minden bizonytalan. De ez nem.” (Petri György).

(Korpa Tamás)

Tibori Szabó Zoltán

Születésnap

– A „hetvenkedő” Lászlóffy Csabának

Az évek úgy teltek el, hogy észre sem vettem, mikor is röppent tova az a tizenöt év, amióta Lászlóffy Csaba a Szabadság irodalmi oldalát, a Tetőt szerkeszti. Háziköltőnk volt, mondhatnám, aki – az éppen aktuális Tetőn-szövegek mellett – menetrendszerűen nyomott egyet-egyet a saját verseiből is a kezembe, hogy olvassam csak el, nem muszáj most, bár jó lenne azonnal kritikát is mondanom róla, de majd, ha kedvem tartja.

Óh, nem, nem a Tetőn születésekor ismerkedtünk össze, akkoriban csak éppen a soron következő erdélyi nyomorunk hozott egymáshoz közelebb, a Családi Tükör elpazarolása, felszámolása. Jóval korábban ismerkedtünk meg, még azokban az időkben, amikor puritán, erkölcsi magvukra lecsupaszított szavakból épített verseit, vagy a groteszk és az abszurd közötti térbe helyezt, olykor történelmet újraírt, máskor éppen napirenden lévő gondjainkat-bajainak boncolgató drámáit kapuk alatt a fülembé súgta.

A Tetőn címét Lászlóffy Csaba ötlötte ki; egyszerre akart Kósra és Áprilyra utalni vele, örömmel ráhagytam. Tudtam a kapu alatti időkben, hogy semmilyen kompromisszumra nem képes, egyenes gerincű alkotó. Nem is szerették érte,

Valovits László:
Lászlóffy Csaba portréja
(szénrajz)

sem párt, sem hatalom, az ezeknél befutottak végképp nem. (Azt hiszem, a lelkük mélyén mindig irigyelték.) Szerkesztői integritásában sem csalódtam: a Tetőn hasábjai végig nyitva állottak azok előtt is, akikre az irodalom megmondói rá sem hederítettek, ezek a hasárok a kanonizálatlanok írásait nem a megcsontosodott kánon, hanem a szerkesztő belső becsületének és igazságérzetének skálájához kapcsolt értékrendje szerint prezentálták.

Most, amikor hetvenedik életévét betölti, amikor isten igazából „hetvenkedni” kezd, amikor szerkesztőségünk és olvasóink nevében megköszönöm az elvégzett munkát, azt kívánom, éljen sokáig, egészségben, lankadatlan alkotóerőben.

(Szabadság 2009. május 23.)

125 éve született Mály Gerő komikus, színművész

(1. rész)

Született: 1884. augusztus 1. Székudvarhely, Magyarország, ma: Odorheiu Secuiesc Román Köztársaság. Elhunyt: 1952. július eleje (?) New York, N. Y., USA

Életrajza: vidéki pályakezdés után a Vígszínházban, az Angolparkban, az Apolló Kabaréban játszik, 1921: a Városi Színházban, 1923, 1929; 1931–32: a Belvárosi Színházban, 1924, 1928–35: a Vígszínházban, 1927, 1930, 1932: a Magyar Színházban, 1936–37: a Pesti Színházban játszik, 1946-ban az USA-ba emigrál, ahol kezdetben néhány filmben alakít statisztaszerepet, 1949–1952: New York egyik magyar vendéglőjében dolgozik a konyhán.

Család

Erdélyi születésű – ahogy saját családját emlegetni szokta volt – a „híres-nemes nemzeti Mály-család” sarja. Talán kevesebben tudják róla, hogy egyébként örmény származású. Dajbukát Ilonával ketten alkotják a hazai örménység „képviselőit” a magyar színháztörténetben, annak az örménységnek, akiknek azért jelenléte koránt sem volt szokatlan az akkori Erdély területén. Édesapja – foglalkozására nézve: az aradi állomásfőnök – régi vágású úriember, aki a városában egyfajta tekintéllyel bíró potentát, és aki mélyen lenézi a „pojácákat”, mert a színészeket társadalmon kívüli sze-

mélyeknek tartja, ahogy akkoriban ez az általános felfogás uralkodik bizonyos társadalmi körökben. Fiát, Gercsit, aki itt Aradon elvégezvén a reáliskolát színész szeretne lenni, lebeszéli, sőt egész egyszerűen nem engedi erre a pályára. Apja a színezt a suszterlegénnyel helyezi egy rangra, de azért a színészt valamivel még kevesebbre taksálja. Nem is tudja, és tudta elhinni sohasem, hogy egy

Mály gyerek! – Komolyan színész akar lenni, úgy képzelte, hogy ennek a pályaválasztásnak valamiféle színésznőcske iránt fellobbant lángolás az alapja. Nyilván volt is ennek a feltételezésnek némi alapja, ám amikor Gercsi évtizedek múlva visszatekint ezekre a régi időkre, az emlékezet jótékony köde ereszkedik a pontos részletekre, bár nem tagadja sohasem ifjúkori csínytevéseit. „Ha színésznőt szeretsz – mondogatja az öregúr ez időben - könnyebben eléred őt, ha mérmőknek mégy, nem pedig pojácának, színésznek...”

„Mégis színész lettem”

„Igen, színész lettem, mert, hogy tanárom szavaival éljek: eleven gyerek voltam. Már akkor szerettem gombostűvel szurkálni társaimat, nemcsak most. Sikertült is elérnem, hogy egyszer majdnem kicsaptak az oskolából. Ekkor úgy határoztam, tengerészkapitány leszek. No, persze ennek Jules Verne az oka. Utazni

akartam a világ körül” – mondja Mály Gerő egy múltját faggató cikkben, 1929-ben. Nemcsak hogy egy iskolába jár Rajnai Gáborral, a későbbi nagy és ismert színésszel, hanem egy osztályba is, sőt éveken keresztül padtársak. Legendákat meséltek kettejük iskolás történeteiről, amelyben Rajnai és Mály az osztály, sőt nemritkán az oskola mulattatóiként tűnnek fel ilyen-olyan okból kifolyólag. Afféle jóban-rosszban együtt lévő pajták. Aztán együtt lesznek színészek is. Később is számtalan alkalommal kerülnek közös darabban is egymás mellé, és lenyűgöző ilyenkor kettejük játéka, de kevesen tudják, hogy mindezek gyökerében ez a közös gyermek- és iskoláskori összetartozás húzódik. Egyébként kezdő színészként is számos alkalommal kerülnek egy társulatba. Vidéken többször közösen bérelnek „hónapos szobát”. Mindketten szegények, mindketten éhesek, pénztelenek és napról napra élnek, absztrakcióból (szalámi- és felvágott-vég, néhány filléres étel, jobbára kedvenc kutyák, macskák számára) ebédelve jóízűen. Egymáson segítve gomolyog soruk Erdélyből Budapest felé navigálva, mígnem a Vígszínház színpadán egy-egy lenyűgöző előadásban, a közönség is részesévé lehet ennek az örök színészbarátságának.

Tíz esztendőn át vándorszínész

„No de, utaztam is. Tíz évig hetenként faluról falura mint vándorszínész. A mindenit... csak színész lettem, de ebben az elhatározásomban otthon sohasem akartak megnyugodni. No... aztán eljött az idő, hogy nem volt miből kitagadniuk... Ezer szerencse...” Édesapját sohasem tudja rávenni, hogy megnézzé színpadon. „Nézd – mondogatja az öreg természetesen és bölcsen – hallom, jó színész

vagy. Hát elhiszem. De nem megyek el a színházba, mert hátha mégsem... Inkább hiszem.” Faluzó színészként is működik, és amikor pedig szűkében van a pénznek, időszakosan beáll kereskedősegédnek és libákkal kereskedik, az a Mály Gerő, aki majd hús esztendőn át első sarzsik között van a magyar színészet hadseregében. Egyébként jóval később, a kommun hónapjai idején ismét libakereskedéssel foglalkozik megélhetésből, mert a színházakat bezárják, a bankban lévő pénzeket zárolják, nem juthat fizetőeszközhöz, és hát élni meg kell valamiből. Mály Gerőben a vándorévek felerősítik az élni akarást, ha nem így, hát amúgy. No, de azért sohasem szomorkodik, pedig gyakran komédiázik olyan kis falvakban is, amiknek a neve még a megyei térképen sem szerepel. Sőt épp szülőfalujában községi jegyzősegédnek is beáll egyszer, „mert göröngyös úton vezet az ember élete, és sok mindent ki kell próbálni” – mondogatja. Mint községi jegyzősegéd egyik feladatául például a falu egyik házaspárjának kibékítését kapja. „A komédiászvérem ezen a pályán is hasznát láttam. Volt a falunkban egy hibbanteszű hetvenéves csordás. Minduntalan civakodott a feleségével, aki féltékeny volt. A felesége akkoriban már a hatvannyolcadik évét taposta. A jegyző rám bízta a házaspár kibékítését. Én aztán felvettem egy ott talált fehér gallért és kenetteljes hangon megesketttem őket arra, hogy békében fognak eztán élni. Így is történt.” Vidéki pályakezdés és vándorévek után, hogy miképpen kerül Budapestre, ezt a részt homály fedi, valószínű, bár adat ezt nem támasztja alá, hogy gyermekkori barátja, színházi kollégája, Rajnai Gábor valamilyen szinten szerepet játszhat a fővárosi jelenlétében.

Folytatjuk

Hollósy Kornélia szalonja*

(1. rész)

Az 1850-es évek Pest-jének egyik kedvelt társasösszejövetele helye volt a neves operaénekesnő, Hollósy Kornélia szalonja. Erről a szalonról a legtöbbit Vadnay Károlytól tudunk, aki ifjú íróként gyakran vendégeskedett itt. A 20. században két szerző – Barna János és Diósszilágyi Sámuel – is foglalkozott Hollósy Kornéliával, de a szalonra vonatkozóan mindketten Vadnay Károly írásaira hagyatkoztak. Magam is nagyban támaszkodtam Vadnay Károly visszaemlékezéseire, amelyek közléseit korabeli újságcikkek és naplórészletek tanúságaival egészítettem ki, amikor a szalon háziasszonyát és vendégeit, valamint az ottani társasélet sajátosságait kíséreltem meg bemutatni.

A magyar csalóány

Hollósy Kornélia nem a korban szokványos színésznői-énekesnői pályát futotta be. Már származásával is „kilógott” pályatársnői közül. Apja, *Korbuly Bogdán*, örmény eredetű, gazdag temesi földbirtokos volt, ötezer hold tulajdonosa. 1832-ben kapott nemességet, amely kiterjedt fiú- és leányági törvényes leszármazottaira is. A nemességgel együtt családnévüket Hollósyra változtatták. Kornélia édesanyja a szintén örmény származású *Csausz Mária Magdolna* volt. A házasságból 11 gyermek született, 5 fiú és 6

lány. Kornélia volt köztük a legfiatalabb, 1827. április 13-án látta meg a napvilágot. Legkisebb gyermeke születésének Korbuly Bogdán nem tudott maradéktalanul örülni, ugyanis felesége belehalt a szülésbe. A sokgyermekes özvegyember hamar újránősült, ismét egy örmény családból származó lányt vett el feleségül, *Lászlóffy Rebekát*.

Korbuly, azaz ekkor már Hollósy Bogdán nagy gondot fordított gyermekei taníttatására. Kornéliát vejéhez, Szabó Antal alispánhoz küldte Temesvárra, hogy a fiatal leány magasabb tanulmányokat végezhesen. Az itteni zárdában hamar kitűnt Kornélia zenei tehetsége. Jól zongorázott és magánórákat is vett egy kiöregedett bécsi tenoristától. Ő hívta fel Hollósy Bogdán figyelmét a kislány tehetségére, és azt javasolta, hogy adja leányát művészi pályára. Az apa azonban hallani sem akart erről, hiszen a színpad ekkoriban nem az a hely volt, ahol nemes kisasszonyok kereshették volna boldogulásukat; a 19. század elején a színésznői „hivatást” sokan erkölcsellennek tartották. Kornélia azonban vágyódott a világot jelentő deszkákra, és amikor középiskolai tanulmányait befejezte, arra kérte apját, engedje külföldi tanulmányútra. Ennek érdekében kikérte anyai örökségét és hozományát, valamint lemondott minden további anyagi igényéről. Hollósy Bogdán végül bele-

*Kis Csilla hosszabb írásának rövidített, szerkesztett változatát Bálintné Kovács Júlia teszi közzé. Az eredeti tanulmány a Budapest negyed 2004/4 számában olvasható az interneten.

egyezt a külföldi utazásba, s a fiatal lány sógora egyik távoli nőrokonának társaságában útnak is indult.

Először Bécsbe, majd Milánóba utaztak, ahol Kornélia két évet töltött, és tanulmányai befejeztével vizsgát tett. A külföldi fellépések után 1846-ban hazatagozott Temesvárra. Ebben a városban lépett először magyar színpadra: Bellini *Alvajáró* című operájának jótékony célú előadásán mutatkozott be először a hazai közönségnek. A fiatal művésznő komoly sikert aratott, de Hollósy Bogdán még ekkor sem békélt meg azzal, hogy lánya a színpadi pályát választotta. Kornélia azonban minden lebeszélési kísérlet ellenére is kitartott elhatározása mellett, s mivel temesvári játékaról elismeréssel írtak a fővárosi lapok is, Pestre utazott.

Amikor Hollósy Kornélia Pestre érkezett, a Nemzeti Színház operai társulatának legkedveltebb – és legtehetségesebb – primadonnája Schodelné Klein Róza volt. (Ő volt az, aki miatt Déryné végül vidékre szerződött.) Petrisevich Horváth Lázár, a *Honderü* című lap főszerkesztője, aki jól ismerte *Csausz Márton* orvosprofesszort, Kornélia nagybátyját, azzal az ötlettel állt elő, hogy a fiatal művésznő mutakozzon be a pesti publikum előtt is. Gróf Ráday Gedeon, a Nemzeti Színház intendánsa kapva kapott az ajánlaton, ugyanis az operaénekesnők – Schodelné, De Caux Mimi, Csillag Róza – egyszerre jelentettek beteget. Ez azért is kínos volt az igazgatóságának, mert Alboni

Marietta, a világhírű olasz alténekesnő éppen Pesten vendégszerepelt, s partnerek híján nem lehetett egész operákban felléptetni, csak áriákat énekelhetett. Hollósy Kornélia a nagy Alboni mellett debütált a Nemzeti Színházban 1846. július 23-án, Donizetti *Lindának* címszerepében.

Rendkívüli sikert aratott, és nemsokára Amina szerepét is elnekelhette Bellini *Alvajá-*

rók című operájában. Valószínűleg része volt a sikerben annak is, hogy egy gazdag földbirtokos leányának tapsolhatott a közönség. „Tetszett sokaknak az is – emlékezett vissza később *Vadnay Károly* –, hogy egy előkelő úri lány szánta magát a színpadi pályára. Tudták, hogy atyja, Hollósy Bogdán a termékeny Temes vármegyében ötezer hold tulajdonosa, s a megyének tekintélyes embere. A demokrácia friss szele akkor áramlotta át a rendi világot, s az ifjak a kor szellemét is üdvözlék abban, hogy egy nagybirtokos nemes úr finom leánya kiteszi magát tapsnak, kritikának.(...)”

Hollósy Kornélia szerződötetése a színházhoz azonban nem ment simán, s a küzdelmeket a korabeli sajtó is nyomon követte. Végül azután augusztus 26-án gróf *Ráday Gedeon* levélben tudatta *Frankenburg Adolffal*, az *Életképek* főszerkesztőjével: „Tudván, hogy mind az egész közönséget, mind magát a tekintetes urat is igen érdeklí, sietek tudatni, miszerint Hollósy Kornélia kisasszony tegnapelőttől fogva a Nemzeti Színház szerződött tagja.”

Folytatjuk

Bálintné Kovács Júlia

A Kosutányokról

(3., befejező rész)

Kosutány Géza Budapesten élt, királyi táblai bíró volt, róla annyit sikerült kiderítenem, hogy leányát *Kosutány Ilonát* vette feleségül a máramaroszi születésű, szintén örménymagyar *Ember Elek* gyógyszerész. *Kosutány Ignác* kötődött leginkább Erdélyhez. Akárcsak *Csiki Gergely*, ő is – többek között – egyházjoggal is foglalkozott. Mít mond a világháló?

Kosutány Ignác jogász

1851. július 6-án született Mátészalkán. Gimnáziumi tanulmányait Szatmáron végezte, és ott is érettségizett. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetem jogtudományi karán kezdte el, és itt kapott diplomát jog- és államtudományból.

1875-ben a pécsi jogliceumhoz neveztek ki, ahol egyházjogot és jogtörténelmet, valamint a Porges-féle felső kereskedelmi iskolában jogi és közgazdasági ismereteket tanított.

1896-tól a pozsonyi jogakadémia tanára lett. A kolozsvári egyetemre 1900. február 16-án, mint nyilvános rendkívüli tanár került, és 1901. július 17-én nyilvános rendes tanárrá nevezték ki.

A kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem jogi karának két ízben, 1906-ban és 1913-ban dékánja volt, az 1912–1913-as tanévben pedig az egyetem rektorának választották meg. 1912. szeptember 12-én rektori székfoglaló előadást tartott az erdélyi római katolikus autonómiáról.

Az első világháború után Erdély román megszállásával a kolozsvári egyetem működése lehetetlenné vált. A tanárok és hallgatók jórésze távozott Kolozsvárról. A menekült egyetem végül 1921-ben szegeden talált otthonra. Az egyetemi oktatás a városban 1921. október 10-én indult meg. ekkor került az egyházjogi tanszék élére Kosutány Ignác is, és folytatta Kolozsvárot megkezdett munkáját.

A tanszék vezetését 1927 augusztusáig látta el, amikor is az egyetem bensőséges ünnepségen búcsúztatta el.

Nyugdíjas éveit Budapesten töltötte, ott érte utol a halál 89 éves korában, 1940. január 20-án.

Számos könyvet, egyházjogi tanulmányt írt. fő kutatási területe az alkotmányjog, jogtörténelem és egyházjog volt.

Művei az egyetemi könyvtárban. Sajnos sírját a Farkasréti temetőben felszámolták...

Dr. Kosutány István orvosról nem derítettem ki, hogy valamelyikük leszármazottja lenne. Az 1940. március 22-én megjelent névsorban, amely az örményeket vette számba – a névsor honlapunkon megtalálható – ott a neve, valamint a *Kosutány Béláé* is, aki abban az időben „főszámtanácsos” volt.

Vége

Örmény-magyar gyermekrovat

(29–30. rész.)

Kedves örmény származású gyermekek!

2009-ben is folytatjuk ezeket a szép kis történeteket, amikből ti, de szüleitek és nagyszüleitek is megismerhetik örmény őseink történetét. Ha a minden történet végén található kérdésekre helyesen válaszoltok és elkülditek címünkre, szép ajándékokat nyerhettek. Ha még nem tudtok írni, akkor rajzoljátok le a történetet, szüleitek és nagyszüleitek biztosan segítenek nektek.

Leveleiteket várjuk emailon: ormenyvasarhely@yahoo.com, vagy postán:

dr. Puskás Attila, str. Busuiocului 4/C/48, 540535 Tirgu Mures, Románia

LÉGY TE IS A „GYÖKEREK” GYERMEKROVAT NYERTESE 2009-BEN!

Vártán Mamikonian és Ghevont Jeretsz (Kr. u. 451.)

Örményországot 428-tól a perzsák uralták egy marcipán vezetésével. Hasgherd, a perzsa király megpróbálta megszüntetni a kereszténységet, és helyette bevezetni a mazdeizmust, a perzsák vallását. Tervéhez egy örmény áru-lót is kapott, Sunni Vasagot. De Vártán Mamikoniannak, az örmény főuraknak, katonáknak, hívő katonáknak szembe szálltak Hashgerddel és szövetségeseivel. Összegyűltek, és egy levelet írtak a perzsák királyának, amelyben biztosították őt hűségükről, de kifejezték

ragaszkodásukat a vallásukhoz, akár a vérük árán is.

A perzsa király azonban ragaszkodott eredeti tervéhez, hogy a mazdeista vallásra téríti át az örményeket. Az örmények azonban keresztények akartak maradni. A végső ütközet Avarair falu mellett zajlott le, 451. június 2-án, kora hajnalban.

Mi volt a perzsák királyának az örményekkel, és mit válaszoltak az örmények a királynak?

Az avarairi ütközet

Az örmények mindössze 60 000 katonával tudtak kiállni 300 000 perzsa katoná ellen, amelyek elefántokon, lovakon és tevéken ültek. Vártán Mamikonian seregét három szárnyra osztotta. A csata döntő pillanatában azonban Sunni Vasag, serege élén, elárulva társait, az ellenség oldalára állt. Ezzel tehát meggyengült az egyik szárny. Vartan úgy küzdött, mint egy oroszlán, küzdött ember ellen, feldöntött lovat, elefántot... Este lett. Egy nyílvesző átdöfte mellkasát és holtan összerogyott. Az örmény sereg megtorpant. Lassan éjszaka lett.

Az örmények összeszedték halottaikat, és megtalálták Vártán testét is, kezében a kardjával. Halott szemei az Ararát csúcsát keresték. Barátja, Ghevont pap, keresztel kezében állott mellette, és megáldotta a halott hős testét.

Az örmények éveken át küzdöttek valásuk megvédéséért, amíg a perzsák, jóllehet mindig számbeli fölényben voltak, elfogadták az örmények vallásukhoz való jogát.

Hogyan halt meg Vártán Mamikonián, az avarairi hős?

Nem maradt a feledés homályában

A régóta várt örmény katolikus gyűjtemény első látogatói (31–35. oldal)

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület folytatja a **pénzadományok gyűjtését** az erdélyi magyarörmény közösségek részére. Pénzbeli adományokat az egyesület bankszámlájára befizethető.

Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt. Királyhágó fiók: 10100792-72594972-00000007

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület székhelye: 1015 Budapest, Donáti utca 7/a.

Postacíme: 1255 Budapest, Pf. 189. **Telefon:** 201-1011, **fax/tel.:** 201-2401

Elnök: dr. Issekutz Sarolta

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK – füzetek

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület havonta megjelenő kiadványa

A kiadványt támogatja:

a Fővárosi Örmény Önkormányzat

(1054 Budapest, Akadémia u. 1. III. emelet 338-339, telefon: 332-1791)

(élfogadás: hétfőn 16–18 óráig)

fovarosiormeny@gmail.com

és a Ferencvárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat

Nyilvántartási szám: 2.2.4/78/2002.

Főszerkesztő: **Béres L. Attila**

Felelős kiadó: **dr. Issekutz Sarolta**

Munkatársak: Dr. Sasvári László, dr. Issekutz Sarolta, Bálintné Kovács Júlia (Kolozsvár),

Dr. Puskás Attila (Marosvásárhely)

Szerkesztőség: 1255 Budapest, Pf. 189. Tel.: (1) 201-1011, Fax: (1) 201-2401

Nyomdai munkák: Mackensen Kft.